

AZ IRODALOM

ÍRTA

KÁLLAY MIKLÓS

A HUSZADIK SZÁZAD IRODALMA.

VILÁG átélte már több mint egy harmadát legfiatalabb, válságokban, forrongásokban, korszakos átalakulásokban talán egyik leggazdagabb századának. Olyan terjedelmes időszak már ez az eszmék, az ízlés, a stílus, általában a szellemiség fejlődéstörténetében, amely lehetővé teszi, hogy mint zárt részt, hasítsuk ki az irodalom területéből is az egységesebb, magasabb szintről történő szemlélet számára. Megvizsgáljuk legszembetűnőbb sajátosságait, jellegzetességeit, fejlődésének fő irányvonalait, hatásait a szellem és társadalom továbbfejlődésére és viszont a társadalmi erők hatását az irodalom érdeklődésének, tárgykörének, irányainak alakulására. Esetleg az egész irodalom nemzetközi egyetemességét szemlélve, bizonyos közös vonásokat, törvényszerűségeket is állapíthatunk meg.

Európa a múlt század harmincas éveinek derekán túl már lezártnak tekinthette leghatalmasabb irányának, a romantikának, fejlődését. Legfeljebb a távoli perifériák kissé mindig hátul kullogó határterületén folytatódtak még a lassanként egyensúlyba zökkent romantikus forrongás utórezgései és az irodalom már új emlékekkel kezdte táplálni a népi józanság és egyszerűség hatásaiból fakadt, új klasszikus realizmusát, hogy a naturalizmus különös lényévé nevelje, amelyben voltaképpen csak a külső megjelenési forma, az előadásmód, a szemlélet volt naturalista, a lélek maga romantikus maradt.

Nagy nehézséget okoz azonban a korszakok és érintkezési területek szigorú és pontos körülhatárolása. Irodalmi korszakok éles szétválasztása mindig igen súlyos és kényes kérdés. Az irodalom, hiába beszélnek itt is szellemi és ízlésforradalmakról, sohasem mutat fel színpadias hatású, gyors és éles fordulatokat. A legharcosabb és látszólag az előző romjain érvényesülő egyéniségnek és ízlésnek is vannak előzményei és ősei. És mindig voltak és lesznek irodalmi határterületek, ahol a különböző korszakok egy-

másba mosódnak. A huszadik század más művészi ágakkal, a zenével és főleg a képzőművészetekkel kapcsolatban, az irányoknak és stílusoknak egész forradalmi sorát proklamálta. Ezeknek csirái azonban még benngerjedtek a tizenkilencedik században. Ebben a században átalakult az egész kifejezési forma. Gazdagabbá, képterhesebbé, dúsabb hangszerelésűvé, bonyolultabbá és ezzel egyben homályosabbá és zártabbá vált. Mindezt azonban bajos volna elképzelni a múlt század végének, ha nem is egyéniségekben és monumentális alkotásokban nagy, de ízléstörő és szemléletátformáló erejében jelentékeny mozgalma, a szimbolizmus nélkül. Az új expresszionista irányok családfájának gyökerei szintén a múlt századba nyúlnak vissza, az amerikai Walt Whitman „Fűbuckái“-hoz (Leaves of Grass) és Rimbaud „Saison en Enfer“-jéhez. A legmaibb „surrealisme" pedig, amely lényegét a látszólagos valóságok fölött lebegő ősválóságokban keresi, első megsejtőjének azt a fiatal, montevideói származású, francia költőt tekintheti, aki még 1870-ben halt meg egy montmartrei kis diákszálló magános szobájában, miután az Álmatlan éjszakák énekeit Comte du Lautréamont álnéven kiadta. (Isidore Ducane, Comte du Lautréamont: Les Chants de Maldosort.)

NEMZEDÉKEK.

íme így keverednek egymással korok és nemzedékek, s merőben hamis, és a természetes fejlődés valóságával szögesen ellentétes az a ma divatos felfogás, amely nemzedékváltások szerint próbálja egymástól elszigetelni az irodalmi korokat és azok változásait. Ma szinte dogmatikus jelszóvá vált nemcsak nálunk, hanem külföldön is az egymást követő nemzedékek irodalmának zárt körülhatárolása, sőt a nemzedékek éles ellentétbe állítása egymással. Nemzedékek szerint valósággal geológiai rétegződéseket kezdenek felfedezni az irodalomban. Külön kategóriákba osztják be a húszévesek, harmincévesek és negyvenévesek irodalmát. Kihegyezik az ellentéteket fiatalok és öregek közt, rendszeren a korosabb évjáratok halálharangjának tűntető meghúzásával. Azt azonban már nehezen tudják eldönteni, hogy az ifjabb évjáratok közül melyiket illeti az irányadó hegemonia. És arra sem gondolnak, hogy mikor a két-három lusztrummal idősebb évjáratok képzelt fellegvárát a saját érvényesülésük érdekében ostromolják, már mögöttük is hadirendben sorakoznak a legifjabb nemzedékek. Harcok mindig voltak az irodalomban, de ezek ízlések, irányok és legfőképen robbantó-

erejű nagy egyéniségek érvényesülési harcai voltak. És ezekben a harcokban nemannyira nemzedékek szerint tagozódva, mint inkább ízlésük, világszemléletük, lelki hajlandóságaiuk hívószavát követve, álltak ugyanabba a hadisorba legkülönbözőbb nemzedékek képviselői. Ady körül és Adyért a harcot nemannyira a vele egykorú, mint inkább az idősebb nemzedék vívta. Paul Valéryt két-három nemzedék választotta el attól a fiatalabb csoporttól, amely a *poésie pure* harcában az ő nevét és költészetét tűzte zászlajára. De a *poésie pure*-nek esztétikai igazolója és irodalmi teoretikusa, Bremond abbé ismét jóval magasabb évfáratnak volt tagja, mint amelyhez a *poésie pure* irányának legnagyobb többsége tartozott. D. H. Lawrence, vagy James Joyce népszerűsítésének úttörői mindnyájan jóval fiatalabb nemzedékekhez tartoztak, mint maguk ezek az írók.

A nemzedékek szerint való elkülönözés, a nemzedékek szöges ellentéte, jellegzetes tünete a mai irodalmi életnek. Régebben nem ismerték. A „nemzedék“ szó kényelmes és homályos kifejezés — mondja Duhamel. Mauriac szerint pedig minden írónak megvan a maga elődje. Minden nemzedék származik valakitől. A huszadik század hajnalának fiai még tisztelték mestereiket és boldogok voltak azzal a tudattal, hogy Claudel és Tolsztoj egy korszak levegőjét szívja velük. Az irodalmi szakadások, amelyek nemcsak nálunk jelentek meg a századforduló körül, nem is annyira nemzedékek közé állítottak választófalat, mint inkább a szellemi élet, az egyetemi műveltség és a középosztályok közé. Ma az egyetemi műveltség mindenütt, nálunk is közelebb áll az élő és fiatal irodalomhoz, mint állt a huszadik század előtt, ami szintén a nemzedékek szerint történő elkülönülés divatos elméletének tarthatatlansága mellett szól.

Megkönnyíti a század irodalmának egységes tárgyalását, hogy az irodalmi korforduló csaknem az egész világon egybeesik a századfordulóval. A nagy átalakulások előregzései ugyan már a múlt század végén éreztették hatásukat, de tulajdonképpen sehol sem előzték meg ennek utolsó évtizedét. Általánosakká és egyetemesebben érezhetőkké azonban csak a jelen század folyamán váltak.

A század első harmadát éppen derékban szelte ketté a világháború, amely mindenesetre jelentékeny mértékben érezhető hatást gyakorolt az irodalom fejlődésére is. Tagadhatatlan, hogy az a feszültség, amely a világháborút megelőzte és részben ki is robbantotta, a nyomás, amellyel a lelkeket megülte, már magában is közreműködött, hogy nagy változások új sínire tolja át és új irányok felé indítsa az irodalmat. A világháború fel-

tétlenül megszakította a fejlődés vonalát és főképp élénk befolyást gyakorolt a fejlődés ütemére. Részben megakasztotta és hátráltatta a már előbb megindult fejlődést, részben pedig, főképp a követő forradalmi jelenségek, a nagy társadalmi, gazdasági és államrendi átalakulások révén bizonyos irányokban felfokozta ennek az ütemnek a sebességét, sőt egészen új távlatokat tárt és új célokat tűzött az irodalom elé. Új tárgyköröket jelölt ki számára. Új lehetőségeket, új érzés és hangulatsoportokat, sőt egészen új műfajokat is teremtett úgy, hogy ma, ha a huszadik század irodalmáról beszélünk, ezen már voltaképpen csak a háború óta lefolyt korszakot értjük. Míg a háborút megelőző másfél évtizedet inkább csak az új irodalom előkészületi idejének tekinthetjük.

A KORFORDULÓ AZ IRODALOMBAN.

Egységes, világosan áttekinthető képét adni annak, miben különbözik a huszadik század irodalma az előző korokétól, tehát pontosan meghatározni, mit kell érteni modern irodalmon, nagyon nehéz volna. Nehéz volna főképp ebben a korban, melynek egyik főhitvallása az egyéniség, az én és érzelmi világának mennél akadálytalanabb és feltétlenebb érvényesítése. Erre a feladatra ez a szűkebb körű és korlátozott térre szorított tanulmány nem is vállalkozhatik. Rámutathatunk azonban egyes olyan vonásokra, jellegzetességekre, tünetekre, változásokra, amelyek szemben a régi irodalommal, csak a mai írók alkotásaiban találhatók meg. Vagy legalább is ezekben jutnak egészen szembeűnően és tudatosan érvényre. Kereshetjük és megtalálhatjuk ezeknek a jelenségeknek létrehozó okait, anyagi és lelki rúgóit. Szemügyre vehetjük azokat a fontosabb eszméket és jelentősebb eszmeáramlatokat, amelyek sodrában a mai írói lélek és alkotása halad és mindezeknek a részleteknek felsorakoztatása és egybevetése révén olyan szemléltető képet kapunk az egész mai irodalomról, s olyan kulcshoz jutunk, amelynek segítségével a század irodalmának sok, külső szemléletre érthetetlen jelenségét feltárhatjuk és megérthetjük. Tünetek, tüneteket előidéző okok, az irodalmat befolyásoló élet jelenségei, s ennek az életnek ütemét, irányát szabályozó gazdasági és technikai tényezők ezek, amelyek együtt és egymás kölcsönös összefüggéseiben szemlélve, bepillantást engednek abba a bonyolult szövevénybe, amit a huszadik század modern irodalmának nevezünk.

A HUMANISTA SZELLEM HANYATLÁSA.

A mai irodalom más, mint a régi volt. Mert más az író is, akinek leiből születik. Az írók legnagyobb százaléka a polgári középosztályból kerül ki és csak a legújabb irodalom jelensége, hogy a paraszt- és munkásosztályokból az általános iskolázottság mellőzésével nőnek ki írói tehetségek. Azt a tényt sem szabad figyelmen kívül hagyni, milyen jelentékeny teret foglalt el legújában az egész világirodalomban a múlt század végéig meglehetősen háttérbe szorított zsidóság. Újabb időben, már a múlt század végén is, de különösen a jelen század kezdete óta, jelentékeny változáson ment át a középfokú polgári nevelés iránya. Az eddig feltétlen uralmat élvező humanista szellem háttérbe szorult benne. A latin, de különösen a görög nyelv tanításának egyetemesen kötelező volta megcsökkent, s ezzel a kultúra kezdi elveszíteni századok óta őrzött humanista jellegét. A korszerű demokratikus felfogás cláradt a tanári székeken is. A régi nyelvek helyét részben az élő modern nyelvek és reáliák tanítása foglalta el, s az iskola azon az úton halad, hogy egyre szorosabb kapcsolatokat vegyen fel az élettel s így a humanista szellemtől távolodó iskola váltja majd be a humanista szállóigét, hogy nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk. A mai fiatalember már középiskolás korában utazhat. Távoli, idegen országok tájait, népeit, szellemét ismerheti meg. Az iskola zárt falai megnyíltak a valóság, a napfény, a szabad távlatok felé. A mai fiataltság szemhatára kitágult, nyíltabb; érdeklődése sokkal szélesebb körű és gazdagabb rétegződésű. A könyv lapjairól levérődik a dohos zárt termek pora, s a való élet himpora önti el őket ragyogásával. Az iskola változott szellemével függ össze a mai ifjúság sportkedvének jelentkezése is. A sportszellemmel együtt nő meg a vállalkozó kedv, a tetterő is. Viszont bizonyos mértékben az egyre nagyobb arányokat öltő sportolási láz ellentétbe kerül az irodalommal és annak egyik legveszélyesebb versenytársává nő. És különösen az olvasóközönség érdeklődésének és idejének erős lefoglalásával okoz érzékeny károkat az irodalomnak.

A nevelés új szelleme természetsszerűleg szorítja ki az irodalomból is a klasszikus törekvéseket, s mindazt, ami a klasszicizmusnak eszményképe volt. A mai irodalom nincs tekintettel a humanista eszményre, nem az általános emberi, nem az egyetemes érvényű kifejezésére törekszik, hanem éppen ellenkezőleg a legegyénibbet, s a legkorszerűbbet keresi.

Szinte a pillanatokot igyekszik megragadni, s azoknak kíván öröklétet biztosítani. (Proust műve a példák beláthatatlan sokaságával szolgál.) Lényegében csaknem hiú törekvés ez, mert éppen ellenkezőleg, ami a korhoz tapad, könnyen pusztul a korral együtt. És valóban úgy érezzük, hogy a mai költészetnek, a mai irodalomnak nincs is meg a régi időálló tartóssága. De mintha a mai író tudatosan nem is akarna maradandó műveket termelni. A klasszicizmusnak és a romantikának legkiválóbb alkotásai azok, amelyek nemzedékek hosszú sorának szólnak, századokat, sőt ezredéveket élnek túl, mert egyetemes emberi tartalmuk és szemléletük révén minden kor lelke megérti őket. A mai irodalomnak — ezt természetesen csalhatatlanul csak a jövő mutatja meg — aligha vannak ilyen öröklétnek szánt alkotásai. Akármilyen szellemes és elvakítóan sziporkázó is Huxley egyik-másik politikai és társadalmi szatírája, nem hiszem, hogy időállóság tekintetében Swiftével mérkőzhetne. Ami időálló talán Paul Valéry, Paul Claudel és Papini műveiben van, az éppen a bennük rejlő klasszicizmus.

A modern irodalmi mű inkább olyan, mint a káprázatos tűzijáték. Ezer színben ragyog fel, tündöklő csillogásával megmámorosítja szemünket. De csak a jelenlevők gyönyörködhetnek benne. Hirtelen ellobban és vak éjtszaka marad utána. Meglepő, hogy versek, amelyeket ifjúságunkban az elragadtatás lázával olvastunk, amelyek úgy tapadtak belénk lerázhatatlanul, mint divatos dalok édes és olcsó melódiái, alig néhány év alatt mennyire elhalványodtak. A mai irodalomban sok a bravúr, a lélekzet-elállító, megzavarón merész mutatvány, de kevés az igazi, elnyűhetetlen kötésű remekmű.

TÁRGYKÖRÖK BŐVÜLÉSE.

Az író szemhatárának kibővülésével kibővült a tárgyköre is. Az irodalmi érdeklődés hatalmas új területekre tett szert. Sőt az új problémák egész gazdag sorát fedezte fel a régi tárgykörökben. A mai irodalomtól semmi sem idegen, amit az élet kínál neki. És a megváltozott, ütemében meggyorsult, változataiban fantasztikusan meggyarapodott mai élet garmadával hozta elébe az új tárgyak, az új életproblémák és ezzel kapcsolatban új típusok, új érzelmi és érzéscsoportok egész áradatát. Az emberi élmény lehetőségeinek határai messze kitágultak. A tudományos kutatás, a technikai fejlődés eddig merőben ismeretlen területeket tárt fel, ame-

lyekre az irodalom szomjasan vetette rá magát. Sőt kiterjedt a szépirodalom figyelme és az írói érdeklődés olyan tájakra is, amelyek ősidőktől fogva nyitva állottak ugyan, de a szakirodalom kizárólagos vadászterületeiként szerepeltek. Még nemrég átkot kiáltottak minden tendenciára, minden irányzatosságra az irodalomban. A *l'art pour l'art* ki akart közösíteni minden politikát az irodalomból. A mai világirodalomnak egész sereg igen kiváló írója van, akinek irányítója és fő témaforrása a politikai élmény. Elég talán Wells, Huxley, Malraux, Pierre Drieux La Rochelle, Louis Aragon vagy Joseph Pontén, esetleg Unamuno nevére hivatkozni. Míg más síkon a spirituális irodalom a régi nagy misztikusok nyomán a mai ember számára kereste az Istenközelség elragadtatott révületeit Rilkrétől Claudelig és Francis Jammesig, addig egyéb írói érdeklődés a testi lét titkait kutatva, a test és lélek rejtelmes határterületének félhomályában felfedezte a gyönyör, az érzékek elragadtatásig fokozott mámorának misztikumát, mint D. H. Lawrence, vagy Henri de Montherlant, akik talán mind a ketten Prousthoz jártak iskolába. Nem ritka mai irodalmunkban a gyönyör misztériumának, a kéj testi és lelki mechanizmusának és a kettő szoros összefüggésének a részletek legfinomabb végleteibe menő, legindiszkrétebb, de fölényesen intellektuális és tárgyilagosan hideg analízise (Jules Romains: *Dieu des Corps*, Lawrence: *Lady Chatterley's Lover*).

A tárgyak egészen új körével szolgált maga a világháború is és vele kapcsolatban a hadifogolyélet. Ez a tárgykör a háború alatt és még a háború után is jórészt lefoglalta az írók és olvasók érdeklődésének. S ha nem is volt maga a közvetlen tárgy, háttér, vagy keretet adott. A huszadik század történetében jelentékeny fejezet jut a háborús irodalomnak, ha valójában igen kevés valódi irodalmi értéket termelt is.

Új lehetőségeket kínált az álom, a félébrenlét, a révület még ki nem aknázott szűz területe, az öntudatalatti világa, amelyet még alig-alig kezdett kibányászni a szenvedély sötét rúgóit félénken feszegető romantika. Soha olyan gazdag aratásuk nem volt a lelki kórtan különös eseteinek, a schisophreniának, a furcsa gátlásoknak, mindenféle lelki terheltségnek és eltévelyedésnek és a lelki elváltozások szexuális csirakutatásának, mint éppen a mai irodalomban. Julién Green és Virginia Woolf álomregényei lényegében csak más sarkpontjai ugyanannak az új áramlatnak, amelyek Gide minden gyönyör jogosultságát hirdető „immoralizmusával” indultak, s a mai ösztönélet freudi kazuisztikájáig jutottak el.

TECHNIKA, TUDOMÁNY ÉS TÁRSADALOM.

Itt azonban már új fejezethez érünk, s ez a technika és a tudomány fejlődésének átalakító hatása az irodalomra. A XIX. század második fele és főképen a XX. század a nagy találmányok kora. A gőzgépek, főleg az elektromosság csodái, az óriás erőkifejtésre képes motorok megsokszorozták az emberi erőkifejtés lehetőségeit. Megváltoztatták a közlekedést, szinte megszüntették az előttük csaknem legyőzhetetlen távolságokat, megteremtették a kapitalista termelési rendet, a nagyipart. Az irodalom szempontjából azonban jelentékeny különbség van a XIX. század és a XX. század találmányai közt. Akármilyen rohamszerűen követték is egymást a múlt század találmányai, s alakították át csaknem forradalmi erővel az életűtemet, lényegükben mechanikai természetűek voltak, s kevés hatást gyakoroltak az irodalomra. Az írók továbbra is a tradicionális embert magyarázták, s hiába változtatta meg és terelte új vágányokra a vasút már Flaubert korában a rouaniak életét, az „ő hősei még változatlanul gyorskocsin utaztak, s szemében a vonat aligha volt több kissé sebesebb járású postakocsinál“. (A. Thibaudet: *Histoire de la Littérature Française* 1937.)

Egészen más természetűek a XX. század találmányai. Ezek, mint Bergson mondja, óriási mértékben felfokozzák és részben átalakítják érzék-szerveink képességeit. Új mozgási lehetőségeket biztosítanak az emberi testnek. A repülőgép megszünteti a nehézkedés törvényét, amellet, hogy az óriási távolságokat szerény napi járóföldekre zsugorítja össze. Ezek olyan mélyreható változások, amelyek már lényegesen éreztetik hatásukat az irodalommal. Nem is szólva arról, hogy egyes találmányok, mint a rádió, nemcsak a szemnek és a fülnek adnak új, eddig nem is sejtett képességeket, hanem velük kapcsolatban közvetlenül egészen új területei sarjadnak az irodalomnak, új műfajokkal és ezeknek új esztétikai törvényeivel.

A technikai fejlődést olyan hatalmas gazdasági és társadalmi átalakulások követték nyomon, amelyek nem suhanhattak el hatástalanul az irodalmi jelenségek fölött sem. Sok helyen az állam és a társadalom egészen új alapokon rendezkedik be. (Új rendiség, különböző korporatív társadalmak, fasiszmus, nemzeti szocializmus, kommunizmus.) A totális államnak különböző fokig megvalósult vagy különböző alkatú formái ezek, amelyet részben megelőzött már az irodalomban is a totális szemlélet eszméje.

A történelmi események valósággal újjá szabták Európa térképét. Átcsoportosítottak nemzeteket és népeket. Szabad kisebbségeket idegen ha-

talom alá helyeztek. Nagyobb nemzeti egységeket tágabb csoportba alakítottak. Ezzel megakasztottak bizonyos irodalmi fejlődéseket, de másrészt egészen új kisebbségi irodalmak felvirágzásának útját indították el. A lengyel irodalom felszabadult az orosz nyomás alól. Az eddig egységes német irodalom kettészakadt és az osztrák irodalom külön irányban a birodalmi német irodalomtól függetlenül fejlődött. Igaz, hogy azóta a német birodalmi államforma megváltozása harmadik csoportot is szakított ki a német irodalomból, az emigráns írókat. A tőlünk elszakított területeken új kisebbségi magyar irodalmak keletkeztek, az erdélyi, a szlovenszói és a vajdasági irodalom, amelyek közül különösen az erdélyi igen jelentékeny. A cseh, román és délszláv irodalom, kedvezőbb körülmények közt élénkebb fejlődésnek indult. Általában egész Európa területén megizmosodtak a kisebbségi irodalmak és a flamand, a gael és a katalán irodalom világirodalmi súlyú alkotásokkal dicsekedhetik.

A technikai találmányokkal párhuzamosan lepték meg a világot a tudományos felfedezések is. Különösen az élettannak és a lelki élet kutatásának fejlődése lendült előre erőteljesen, s nyitott új teret az elmélyülő irodalmi lélekábrázolás számára. Amit nagy géniuszok, mint Dosztojevszkij, Strindberg, Gide és mások, az elmélyülés és intuitív megézés segítségével, félig-meddig inkább csak sejtettek, azt Freud és követői tudományos rendszerességgel, kísérleti alapon kezdték felderíteni. Az álmok homályos összefüggéseinek, az ébrenlét és a félöntudatlanság jelenségeinek egybevetése alapján az öntudat alatti lelki életnek, a homályos ösztönvilágnak, az emlékek lelki életünkben továbbható csonkjainak sokszor meglepő titkaira bukkantak rá, s nem egyszer világot derítettek megmagyarázhatatlan lelki tünetek, sajátos lelkiállapotok, különös eltévelyedések egész sorára. A fajbiológia, az átöröklődés törvényeinek kutatása, az eugénika sorra döntögették le a falakat, eddig merőben hozzáférhetetlen, titokzatos lelki tájak előtt. Szinte beláthatatlan terület nyílt meg ezzel a XX. század írója számára. Az élettani és lélektani tudományok nagy haladása s a lélek mélyebb megismerésének, rejtett régiói felkutatásának fokozottabb mérvűvé letté lehetővé. Új emóciókat adott a lírának, s hatalmas fejlődést és változatosságot a lélektani regénynek és drámának Prousttól Joyceig és H. Le Normandtól Eugen O'Neillig.

A pszichoanalízis, amely főleg a zsenge kor elnyomott nemi vágyainak és ösztöneinek csökevény emlékeivel magyarázza a felnőtt kor lelki életének gátlásait, valósággal tudományos lélektani laboratóriumokká formálta

a mai kor nem egy pszichológiai, főképen pedig szerelmi regényét. A legmodernebb élet szerelmi és családi vonatkozásaiban felfedezték régi nagy mítoszok lélektani komplexumait, s nagy antik drámák végzettragédiáit a pszichoanalízis világánál modern lélektani alapokra helyezték, s ebben a felfogásban adtak nekik új színpadi megjelenési formát (Gide: Oedipe, Hasenclever: Antigone, O'Neill: Elektrának illik a gyász, Jean Cocteau: La Machine Infernale, Giraudoux: Amphitruon 38. és Electre).

A mai lélektani regényekben, Joyce, Proust, Gide és az újabb szerzők műveinek magyarázatánál gyakran találkozunk az „action gratuite“ kifejezéssel. Ez az action gratuite egyik főjellegzetessége a mai pszichológiai regénynek, a régi analitikus regénnyel szemben. Viszont nálunk legtöbbször helytelenül értelmezik esztéták és kritikusok is ezt a kifejezést. Az action gratuite (alaptalan cselekvés) olyan cselekedetet jelent, amelyről a cselekvő maga sem tud magának számot adni. Nem lehet megállapítani, mi az ilyen cselekedetnek a lélektani oka, magyarázata, mert a léleknek olyan homályos, hozzá nem férhető területeiről fakad, amelyet a legújabb lélektani kutatások most próbálnak földeríteni. A mai regény nagyon szívesen mozog ezeken a fölfedezetlen területeken és így sok benne az action gratuite.

ÚJ SZEMLELET.

A mai irodalomban lényegesen más az a viszony, mely a szerző és műve közt van. Megváltozott az az attitűd, melyet az író tárgyával, művével szemben elfoglal. Megnyilatkozik ez már magában az író érdeklődésében is, amellyel tárgyat választ és a módszerben, mellyel a kiválasztott tárgyat feldolgozza. A mai irodalom szemlélete egészen más, mint a régié volt. A mai írót, még az úgynevezett „tisztá költőt“ is, aki minden kézzelfogható tárgyi tartalmat szeretne száműzni alkotásából, a legritkábban vezetik tisztán és elvontan művészi célok. A mai író, még a legabsztraktabb is, minden tárgyat az ember és az élet szemszögéből tekint. Akármilyen rejtetten, akármilyen homályosan és letagadottan, minden mai alkotásban meghúzódik valamely gyakorlati cél. A mai irodalom emberben, világban, élő és élettelen tárgyban az igazán emberit, minden jelenségnek az emberhez való viszonyát keresi, azokat az emberi törvényszerűségeket tanulmányozva, amelyek az embert élni segítik. A mai szemlélet első és fő ismérve tehát az életközelség.

Másik feltűnően egyetemes jelenség, hogy a mai irodalom szemléletében az érzelmi elem az uralkodó. A klasszicizmus szemléletének irányítója az ész és a józan erkölcs volt. A romantikával a szenvedély lett az uralkodó, amelynek megvan a maga egyéni erkölce. A mai irodalom viszont a nagy érzelmi hatást, a szenzációt keresi. Az érzelem tetőpontját, elragadtatott csúcsát a gyönyörben találja meg és a korlátozó erkölcsöt legtöbbször figyelmen kívül hagyja. A mai író nemcsak az érzelmi hatásokat keresi, hanem minden tárgyat, minden jelenséget érzelmi fátyolon át szemlél. Tárnya nem a valóság, hanem az élmény, amivé a valóság, a belső mély átérzés retortáiban átváltozott. A valóságot tehát nem alapos külső szemlélettel, hanem az én beleérzésének, hogy úgy mondjuk, vegyi bomlásokat előidéző átélésével próbálja mennél teljesebben és mennél apróbb részletekbe menően megközelíteni.

A modern író még Istent is érezni akarja. A megézés elragadtatásán keresztül próbál Istenhez közeledni. Jean Cocteau szinte az Istennel való személyes és fizikai kapcsolat gyönyörűségét kereste a katolicizmusban. Élesen rávilágít erre Jacques Maritain levele, amelyet megtérése alkalmával intézett az íróhoz. A mai kor költője elvesztette hitét a józan észben, teljes bizonytalanság veszi körül, csak érzékei valóságában hisz, csak azt fogadja el létezőnek, amiről érzékei tanúságot tesznek s ami érzelmi világában válik valósággá.

A mai író úgy önmagát, mint az összes jelenségeket, amelyek érzelmi világával kapcsolatba kerülnek, legapróbb atomjáig szétbontja. A legbensőbb és legtitkosabb rúgókra próbál tapintani. Odáig megy, ahol a valóság határain túl már az irracionális bizonytalanság révületessége kezdődik, de a látszatvalóságot magasabbrendű, átélte, az én legrejtettebb rezdülésével kapcsolatban álló valósággá emeli. Így kétségtelen a mai irodalomban a szoros kapcsolat, s a töretlen fejlődési vonal Proustnak az érzelmek alchimijájáig menő, hajszálfinom részletességű analízisei és a szürrealizmus fantasztikus lelki valóságai közt.

Az átélés teljességének és mélységének követelménye a totális szemlélet. A mai irodalom nem elégszik meg egyoldalú rálátásokkal, még kevésbé elszigetelt, légüres térben történő szemlélettel. A külső és a belső, s a kettő egymást befolyásoló és éltető hatását, s egyben a tárgy legtávolibb összefüggéseinek beláthatatlan szövevényét a maga teljességében és együttes hatásában akarja megérezni és megéreztetni. Ez a sokrétűség bonyolultságot, a bonyolultság bizonytalanságot és bizonyos fokon túl ho-

mályt jelent. A mai irodalom a legbonyolultabb lelkeket revelálja szá munkra, úgy írókban, mint az írók alakjaiban. Duhamel Dosztojevszkijben látja az egyvonalú, klasszikus lélektannal szemben az új, sokrétű lélek tanának megalapítóját. Nincs regényíró, aki annyira elismert és egyetemes eszményképe volna a mai irodalomnak, mint Dosztojevszkij, s ez a mai irodalom egyenesen keresi a bizonytalan, homályos, mennél beláthatatlannabbul és megfejthetlenebbül bonyolult lelkeséget. Az elmúlt kor jellegzetes kritikai követelményei a szerves egységű, töretlen vonalú jellem és lélek keresése volt. Ebben a jellemben, s a köréje épített történésben, vagy cselekményben súlyos hibának számított a törés. A mai irodalom énjében, jellemeiben, történéseiben csak törések vannak, s a mai író éppen ezekre a törésekre vadászik. Valósággal hajszolja az én sokrétűségét, furcsa, belső ellentmondásait, amelyeknek rejtelmes magyarázatát csak az alig ismert öntudatalatti élet, az én titokzatos mélyén rejtőző ösztönök, vágyak és emléksírák különös összefüggései adják. Belénk ágyazódott régi benyomások, álmok szétszórt szilánkjai, amelyek az árnyukba szűrődő fény serkentésére a régi, összekúszált valóságot vetítik fel furcsa, tört formában emlékezetünk vásznára.

BELSŐ MONOLÓG.

A rejtett lelkivilág feltárásának egyik eredményes módszere a belső monológ, amelyet a XX. század irodalma egyre sűrűbben használ fel. A belső monológ nem éri be azzal, mint a régi irodalomban szokás volt, hogy a kész gondolatokat mondja ki, esetleg még lassú csiszolgatással adjon nekik mennél kerekdedebb formát, hanem éppen ellenkezőleg, úgyszólván keletkezésük kaotikus formátlanságában vetíti ki elének őket. A belső monológ az öntudat mechanizmusának, a gondolat alakulásának, a véletlen képzettársítások, a belső és gátló ellenmondások egymásra torlódo kavargásának szinte pillanatfelvételek hűségével közölt tükröződése a szavak töredezett, félösszefüggéseket adó, szinte pártatlan folyásában, amely azonban mint az áradó folyó sodra, felkavarja a fenék homályos iszapjában a lélek titokzatos villanásait. Ezt a belső monológot még a múlt században eleinte bátoratlanul tapogatózó kezdeményezéssel Édouard Dujardin vezette be „Les Lauriers sont coupés“ című regényében, s azóta külön tanulmányt szentelt neki, amelyben így határozza meg: A belső monológ a nem hallga-

toknak szánt és ki nem mondott beszéd, amelyben valaki legintimebb gondolatmenetét fejezi ki úgy, amint az még legközelebb áll az öntudatlanhoz, s előtte van minden logikai átsimításnak, vagyis születése állapotában, a mondatszerkesztés minimumára korlátozott formában, a legteljesebb önkéntelenségnek látszatával. A belső monológ a mai irodalomban óriási karriert futott meg, hogy csak Valery Larbaud, León Paul Fargue, James Joyce és Dorothy Richardson műveit említsük. És O’Neillnél (*Strange Interlude*) a színpadon is polgárjogot szerzett.

A totalitás egyik jelensége a ma irodalmában, hogy embereket, tárgyakat, jelenségeket egyszerre több síkon, más-más szemszögből és különböző megvilágításban szemlél. Így kapnak személyek és jelenségek a mai irodalomban bizonyos relativitásban egyszerre többféle jelentőséget, gyakran egymással párhuzamos, sőt nem egyszer egymással ellentétes kettős életet. A mai irodalomban a jelenségeknek gyakran nincs abszolút valóságuk, hanem csak relatív és ez a viszonylagos valóság olykor jelentőségében fölébe kerekedik a kézzelfogható létnek, s maga válik teljesebb és sorsdöntőbb valósággá. Jellegzetes példa erre Pirandello drámája, a *Hat szerep szerzőt keres*, amelyben a személyek színpadi és valóságos léte kúszalódik egybe, s keveredik drámai bonyodalomba egymással. Végül az elképzelt színpadi álomélet a valóság tragikus, halálos kézzelfoghatóságába torkol. De Pirandello más műveiben is sokszor haladnak párhuzamosan egymás mellett ezek a relatív szemléletűek, két-háromféle létet is ömlesztve alakjaiba, a valóság illúziójának s az illúzió sokszor győzelmesebb valóságának szélső határai közt. Érdekes példáját kapjuk e relatív többsíkúságnak Unamuno *Nieblájában*, vagy Ramón Gomez dela Serna groteszk regényeiben és Massimo Bontempelli tragikomikus szemléletében is.

A relatív szemlélet felborította a pozitív abszolút értékekben való hitet. A mai szemlélet számára csak relatív értékek vannak. Az élet ütemének egyetemes meggyorsulása, a távolságok összezsugorodása, a technika fejlődése révén a relatív szemlélettel kapcsolatban teljesen átalakította a modern irodalomban az időtartam fogalmát is. Az időhosszúság tartamát felváltotta az átélt idő érzelmi feszültsége. Proustnál, aki regénye tárgyává gyermekora és ifjúsága elveszett idejének visszaelevenítését tette, a perc telítettsége olykor az öröklét súlyával hat. Pillanatok eliramló történése sokszor végtelen tartalmúvá merevül nála. Mintha soha el nem múló, rögzített jelen volna. A halál beálltanak néhány feszült drámaiság percartamában lepergő folyamatát harminckét oldalon írja le egyhelyütt a részletek és a részle-

tekbe kapcsolódó képzet- és emléktársítások végtelen tömegével és változásával. Az idő megáll és a tér három dimenziójában terjed szét nála, olykor pedig hosszú tartama tömörül egyetlen érzésvillanás, egyetlen hangulat, egyetlen emlék sűrített feszültségébe. Az időnek nem történeti, hanem lélektani tartama van Proustnál, az ő nyomán az irodalom számos új alkotásában.

szakított a modern irodalom az események időrendi egymásutánjával is. Azelőtt a regény, akár hosszabb, akár rövidebb darabot ragadott ki hősnök életéből, pontosan követte a történés időrendjét. Átugorhatott kisebb-nagyobb időszakokat, de a legritkábban vétett az idő szabályos múlásának érzékeltetése ellen. Legtöbb mai író minden lelkiismeretfurdalás nélkül kikapcsolja ezt az időrendi egymásutánt, vagy olyan rövidre zsugorítja össze a regény történéseit, amelyben az idő már egyáltalán nem számít. Nagyon gyakoriak ma az olyan regények, amelyek egy nap vagy csak néhány óra leforgása alatt mennek végbe. Másoknál — Huxley regénye, az *Eyless in Gaza* kitűnő példa erre — teljesen összekúszalódik a szabályos időrend.

A szemlélet relativitása, a részletekben való elmerülés, a fokozott differenciáltság akadálya a mai irodalomban annak, hogy a személyek éles, határozott körvonalai kialakuljanak. Bármilyen nagy is a hatása egyébként Dosztojevszkijnek, akinek emberteremtő képzelete Balzacét is felülmúlja, főképp a fiataloknál a legritkábban találunk kialakult típusokat. Vannak, akik szemmel látható lázzal fáradoznak új típusok teremtésén, így Marcel Jouhandeau, akinél a vidéki körök gazdag és egészen eredeti szemléletű megfigyeléséből mégis csak egészen bizonytalan, szétfolyó körvonalú alakrajzokat kapunk. A mai irodalom hősei, akik rendszeren tétovaságukat, határozatlanságukat, tehetetlenségüket, vagy legalább is tervszerű, összefüggő cselekvésre való képtelenségüket viszik szemlére, elvesztették öntudatuknak azt az összetartó fonalát, amely személyiségüket szilárd egységben tartotta. A mai regénynek, sőt gyakran drámának is inkább negatív típusai vannak. Csak az új katolikus és misztikus szemlélet a lélek vallásos felfogásának jegyében kezdi az embert ismét lényegének teljes egységében tekinteni és ezen az úton tér lassanként vissza a modern irodalom is a személyiség eszméihez, mint Mauriac, Bernanos, Green, Chesterton, vagy Maurice Baring regényeiben láthatjuk. A személyiség állandó változása összefügg a modern idők állandó változásával, amelyben a bergsoni felfogás szerint az egyik perc tartalma befolyásolja és átalakítja a következő percét. Minden újabb perc az előző percek végtelenségének örökségétől terhes. A pil-

lanat modern kultusza lényeges alkotóeleme a mai szemléletnek. A pillanatok olyanok az időben, mint a pontok a térben, s az ember, aki mint mámoros szerelmes vár a találkozásra mindegyikkel, lényé teljességének egész feszültségével nem egyéb a szüntelen változó percek egymást befolyásoló terhétől ittasultan, mint pillanatnyi személyiségeknek hosszú sora. És az őt környező valóság sem egységes, hanem pillanatnyi és folyton újuló valóságoknak szorosan kapcsolódó láncolata.

A MAI IRODALOM ŐSZINTESÉGE.

A mai író elmerülő szemlélete mélyen pillant önmagába is. Sőt talán önmagába a legmélyebben. És felszínre próbálja hozni énjének leghozzáférhetetlenebb rezdüléseit. A mai irodalom egyik leghatározottabb jellegzetessége az őszinteség. Őszinte még az az író is, aki első pillantásra érthetetlennek látszik. Hermetikus írásmódja nem elburkolni próbál valamit, hanem őszintén adja énjének zűrzavaros nyugtalanságát.

Az őszinteség egyik erős bizonyítéka az is, hogy a XX. század irodalma tele van önéletrajzi regényekkel. Az író nem igyekszik elrejtőzni alakjai mögé, hanem nyílt önvallomást tesz. Sőt igen gyakran a legtárgyilagosabb inpasszibilitás formájában jelentkező művek sem egyebek vallomásnál. Az író csak azt adja bennük, amit valóban átélt és alakjai saját énje különböző élménycsoportjainak, vágyainak és hajlamainak megtestesülései. A mai regényben azok a jellemek, amelyek külső megfigyelés alapján formálódnak, legtöbbször papíros ízűek. Az igazán sikerültek és valóban élők azok, amelyeket az író önmagából merít, amelyekben saját bensejének egy-egy vágycsoportját személyesíti meg. Sőt őszintesége gyakran annyira ügyetlenné teszi a transzponálást, hogy szinte az első pillantásra ráismerünk az alakokban magára az íróra. A Faux-Monnayeurs legkülönbözőbb szereplői valósággal a kisujjuk hegyéig gide-iek. Legtöbb író nem is bajlódik hát a transzponálással, hanem kifejezetten önéletrajzot ad.

Ilyen önéletrajzi regényeket ír az angol Beresford. Az angol irodalom általában gazdag ebben a műfajban. Klasszikus példa rá Sommerset Maugham nagy regénye, az örök szolgaság, a mai fiatalságnak ez az Education sentimentale-ja. önéletrajzi regények Alja Rachmanova rendkívül népszerűvé vált naplói és önéletrajz végeredményében Szabó Dezső két hatalmas regénye, az „Elsodort Falu“ és a „Segítség!“ Főszereplője külön-

böző alakokban maga az író, s többi mellékalakjára sem nehéz ráismerni. Az író önmagát teszi a tragikus magyar sors hordozójává, amelynek egyik legváltásosabb és nagyvonalú freskókká vetített korszakában él.

REGÉNYES ÉLETRAJZOK, ÚJ TÍPUSOK.

Az életrajz különben kedvelt formája a huszadik század irodalmának. A regényes történelmi életrajz valósággal elárasztja a könyvpiacokat. Ami korántsem azt jelenti, hogy a mai íróban, vagy az olvasóban nagy a történelmi érzék. Éppen fordítva, a mai kor nem a múltat akarja átélni, hanem a mai kor élményét keresi a múlt eseményeiben. Az életközelség intenzitásával szemléli a messze múltat. Az író a maga hasonmásait, eszméi, vágyai hordozóit keresi a múlt hőseiben. A saját énjébe merülő őszinteséggel akarja szemlélni őket, hogy lefossa róluk azt a misztikus, hősies, felmagasztaló, az élet távlatából és síkjából kiemelő páncélt, amelybe századok megcsontosodott felfogása merevítette őket. Ezért a legtöbb mai történelmi életrajz leleplező, úgynevezett levetkőztető történelem, s a történelmi sallangoktól és díszletektől ment, mezítelen embert próbálja megmutatni a múltnak csak jelmezeit viselő hősökben.

Összefüggésben áll a regényes életrajz divatja a mai irodalom politikai hajlandóságával. Sokan a mai politikai rendszerek, új államformák, társadalmi átalakulások csiráit, sokszor igazolását keresik a múlt eseményeiben. Ez éppen ellenkező módszer, mint amelyet a levetkőztető életrajz követ, s inkább mai hősök ruháiba öltözteti fel a múlt szereplőit, hogy a ma mítoszának hordozóivá avassa őket. Annyira megy már ez a regényes életrajzi láz, hogy átterjedt a színpadra is. Lawrence Housman színpadi jelenetekben dolgozta fel Viktória királyné életét. Byron is nem egy regény és dráma hőseként szerepel.

A befelé merülő, introspektív szemlélet hiába próbálta a legnagyobb erőfeszítéssel megkeresni az „én“ folyton újuló, szüntelen másuló változatainak kuszáltságában a személyiség összetartó, egységet teremtő közép-pontját. Mikor pedig a személyiség folytonos változásának, belső ellentmondásainak, töréseinek mozgató rúgóit keresve, a pszichoanalitikus elméletek „libido“-jára bukkantak, ezzel valóságos egyetemes élettörvénnyé tették a lelki elfajulást. Kiderült, hogy a modern irodalomban a normális személyiség: az abnormis; az egészséges, lezárt, egységes jellem egészen

ritka kivétel. Az én folyamatosságának megszakadása, széttöredezése meggyengítette az új irodalomban az akarati problémákat, állandósította a személyiségben a cselekvésre való képtelenséget és végső eredményében erős passzivitásra kárhóztatta. Így jutottunk el odáig, hogyha lehet egyáltalán beszélni a mai irodalomban típusokról, úgy egyetlen típus jelentkezik tömegesen a mai írói érdeklődésben, s ez a téveteg, tette, sőt elhatározásra is képtelen, tétován tételődő hamleti típus. Az újabb regényirodalomban feltűnő nagy számban jelentkeznek ezek a határozatlanul kapkodó, énjük jobbrészét, a világ és a lét értelmét, s vágyaik cselekvésre váltó koncentrációját kereső fiatal emberek. (Philippe Soupault: *Le Bon Apôtre*, Drieu La Rochelle: *Valises vides*.)

Érdekes jelenség azonban, hogy a személyiségnek ez a nihilizmusa, amely elvesztette, s egyáltalában nem találja az élet értelmét, alapvető pesszimizmusával mégsem az élet megvetésében, semmibe vevésében cseng ki. Sőt éppen ellenkezőleg tele van mohó életétvággyal. Az elméleti pesszimizmussal meglehetősen gyakorlati optimizmus párosul nála. Az ész, az okoskodás azt mondja, hogy minden hiábavaló, de a vágy arra ösztökél, hogy mindent meg kell kísérelni. A vállalkozó, kalandos kedv, a jelen tehetetlenségének komor börtönéből való kitörés vágya él a mai nemzedékekben. Ez a vágy utazások változatosságába, exotikus tájakra, vagy a képzelet álmvilágába rohanó menekülésekben nyilvánul meg. Egész sora van a modern irodalomban, főleg a regények hősei között ennek az úgynevezett évasive típusnak, amely kitör környezetéből, esetleg saját megcsontosodott lelki világából, hogy egy más realitásban, sokszor talán az álmvilágban keressen menedéket és megújódást. Sokszor egyszerű megfutamodás ez a kitörés, de nem egyszer nyílt lázadás a környezet, a hagyomány, az élet megszokott rendje ellen. Nem egyszer megtörtént, hogy hőseikkel együtt maguk lázadtak az írók is és erőszakkal kitepték magukat polgári miliójükből és az irodalom józan racionalizmusából. A felbujtó talán André Gide volt. De őt egész sora követte a fiatal íróknak. Talán a legtehetségesebb volt köztük Jean Cocteau. Angolok, németek, olaszok sem maradtak el; Lawrence, Huxley, Gläser, Kafka, Bontempelli s ezen a nyomon haladt, bár kissé programmszerű tudatossággal, a magyar Szerb Antal.

Talán az ellentét vonzásának erejénél fogva szereti a mai író és hőse a gyors elhatározásokat, a lélekjelenléte, jellemfegyelmetségét és egészséges erő kifejtést követelő sportokat. Hemingwaytól Paul Morandig, Sher-

wod-Andersontól és Montherlanttól Jean Prévostig, és Saint-Exuperyig egész külön irodalmuk van a világbajnokoknak, bokszolóknak, trénereknek, zsokéknak és pilótáknak.

Ahogy a múlt század huszas éveiben a musseti „mai du siècle“ ernyedt ifjúságának Napoléon az eszményképe, úgy lebeg a jelen század új betegségének hamleti tépelődésű fiatalsága előtt valami megbüvölő, mágikus energia fétise, ami különben nem is csodálható akkor, amikor századunk gép- és technikai kultúrája félig-meddig metafizikai magasságokba emelte a szertelenségig feszített és halmozott energiát.

ÚJ REKONSTRUKCIÓ FELÉ.

Az ellentétek egymást váltó folytonos kiegyensúlyozódásnak törvénye érvényes az irodalomban is. Természetes tehát, hogy az általános bomlásnak, a szétesésnek, a felaprózásnak, a kaotikus nyugtalanságnak meg kellett érlelnie a vágyat a széthulló erők összemarkolása, egység és szilárdság megteremtése után. Legújabban tehát ismét elérkezett a zártabb formák és határozott célkitűzések ideje. S ma ismét a külső és belső tartalom egyensúlyát, az erőt és önbizalmat adó bizonyosságot és nyugalmat keresi egy új rekonstrukciós áramlat.

Ilyen kísérlet bizonyos konstruktivizmus felé már a sportirodalom is, amelynek egyik legfőbb problémája az ember viszonya testéhez. Domonique Braga érdekes regénye a Cinque Mille, egy ötezerméteres futás története, lényegében egyetlen túlméretezett hatalmas belső monológ a futó és teste között, a kemény próbatét folyamata alatt. Ilyen testi önvizsgálat René Crevel regénye, a *Mon corps et Moi* (A testem meg Én). Ott homálylik már ennek az érdeklődési körnek háttérében egy új hősi mítosz kialakulása is.

A személyiség egységének, a magasabb természetfölötti célok keresésének, s főleg az erkölcsi szilárdságnak jegyében indul új konstruktivizmus felé a káoszból a katolikus irodalmi fellendülés az egész világon. Ez az új katolikus irodalom, amelynek homlokterében ma igazi világirodalmi nagyságok ragyognak, nem vallásos, pietisztikus irodalom, hanem teljesértékű és egyetemes érdeklődésű irodalom szerves kisarjadása a katolikus világnézetből Claudeltől Prohászka Ottokárig. Nem egyházi irodalom, mint a középkor irodalmának jórésze, hanem világi irodalom, de dogmatikailag is hibátlan katolikus szellemben és erkölcsi felfogásban.

Van azonban hit nélkül is metafizikai vágy nem egy íróban. Duhamel például valósággal a hitnélküli szentség különös típusát formálja meg nagy regénysorozatának hőisében, Salavinben. Új konstruktív törekvések indulnak továbbá azoknak a politikai áramlatoknak jegyében, amelyek az individualista elaprózódással szemben a teljes kollektív nemzeti és népi erők összefogását hangsúlyozzák és a tétova tehetetlenséggel szakítva a tett mindenhatóságát emelik paizsukra. Hősiségük új eszményképén ott lebeg a szellem világhódító imperializmusa is.

A nyugalmi állapotra, a harmonikus kiegyensúlyozottságra való törekvésnek egyik jelentős irodalmi megnyilvánulása az az új humanizmus, amelynek szemléletét és feladatát oly világosan határozza meg Aldous Huxley *Point counter Point* című regényében.

A XX. század irodalmának főjellegzetessége tehát az indulás jegyében a bomlás, az atomizálódás, a nyugtalan keresés, az én és a személyiség teljes szétmancngolása, az őszinteség introspektív szellemében. Viszont az általános káoszban ismét új szintézis álma, de az előző századokénál sokkal gazdagabb, teljesebb, lelkileg elmélyültebb, érzékenyebb, egyben minden összefüggés hatalmas zenekarának egész kíséretét megzendítő szemlélet világánál.

ESZMÉK ÉS ESZMEÁRAMLATOK A XX. SZÁZAD IRODALMÁBAN.

Az irodalom, még a legerősebb egyéniségek műve is rendszeren nagy gondolkodók eszméinek, vagy a közönségeket és társadalmakat irányító nagy eszmeáramlatoknak befolyása alatt jött létre. Vagy maga is termelt ilyen eszméket, indított el szellemi áramlatokat, amelyek aztán hosszabb-rövidebb ideig országokon, sőt világrészeken keresztül, esetleg az emberiség egész egyetemében jelentőségteljessé, irányítóvá és uralkodóvá váltak.

A XIX. század végének erős és tudományosan megalapozott materializmusa, amelynek irodalmi kifejezési formája a naturalizmus volt, az ellentét erejénél fogva a minden gyakorlati célt, tendenciát, anyagiasságot tagadó és a művészet meddő öncélúságát hirdető szimbolizmusba csapott át. Igaz, a rideg naturalizmus sokszor sárban bukdácsolva húzta le az irodalmat, a szimbolizmus viszont légüres térbe rántotta fel, a szín- és illatmámorok emberi valóságoktól függetlenített, a túlfinomult vonalak és for-

mák üvegházi esztéticizmusának mesterkéltnak dekadenciájába hajszolta. A két egymással birkózó véglet útvesztőjéből kínálkozott kivezető útnak a bergsoni filozófia, amely szellemes, dinamikus világkép a mindenségen átrezgő, éltető lendület az „élan vital“ megteremtésével új metafizikát adott az emberiségnek, új ösvényeket taposott az emberiség hitének fel-támadása számára, s ezzel részben úttörője és előfutárja volt a világszerte jelentkező új spiritualizmusnak, s ezek közt az irodalmilag legjelentősebb *Renouveau Catholique*nak.

A bergsoni bölcelet új esztétikai elméletét, főleg a „*Matière et mémoire*“ lélektani kutatásai alapján először Benedetto Croce foglalta össze és első nagy irodalmi visszhangot és alkalmazást az időtartam új bergsoni fogalma Proust nagy roman *fleuve-jében*, „*Recherche du temps perdu*“ben kapott. Az intuíció bergsoni tana megnyitotta az utat a személyes át-élésnek, a dolgok önmagunk beleérzése útján való megismerésének. Ezzel véget vetett a szimbolizmus papiros-inspirációinak s a halk révületek „*paradis artificieljei*“ helyett a szívet érezhetően nyugtalanító személyes tapasztalatnak, az élménynek nyitott utat a mai irodalomban. Az egyéni tapasztalatnak, az átélés szükségességének hangsúlyozása erős támaszra talált a német Edmund Husserl elméleteiben, s különösen az amerikai William James Bergsonéval egyébként is rokon filozófiai rendszerében, a pragmatizmusban. Ez a két új metafizikai rendszer erős irányítójává vált az irodalom századeleji kibontakozásának a szimbolizmusból, amelynek küzdő fórumai fiatal folyóiratok voltak; az *Occident*, a *Nouvelle Revue Française*, a *Revista de Occidente*, a *Weisse Blätter*, Croce folyóirata: a *Critica* és főleg az olasz szellemi megújulás harcias lendületű szócsöve, a *Voce*.

A bergsoni bölceletnek ellenlábasa is támadtak. Mivel elsősorban a tiszta intuíciónak, tehát az ösztönszerűnek, az önkéntelen megérzésnek filozófiáját látták benne, egész természetes volt vele szemben a tiszta értelem reakciója. Ez elsősorban a szenttamási, úgynevezett neotomista bölcelet felől indult meg. Ennek renaissanceát az Egyházon és a nagy lendülettel indult katolikus irodalmon kívül laikus gondolkodók is élénken elősegítették. Legelismertebb és legnépszerűbb harcosa Jacques Maritain, aki az új tomizmus tanulságait esztétikai téren is levonta és nagy körvonalakban felvázolta már a költészetnek katolikus szellemű új bölceletét.

Annál erősebben él, s ami legmeglepőbb, nem annyira a német, mint inkább a francia irodalomban, Nietzsche hatása. Nietzscheben a franciák,

elsősorban Gide, az egyéni szabadság teljes kiélésének harcosát, a vágyakozó életszomjúság előítéletektől és gátlásoktól ment beteljesítésének felszabadító profétáját látják. Mások az erő és az imperializmus, s valami ragyogó, új pogányság megtestesülését ünneplik benne. Ezen a ponton száll vele és követőivel kíméletlenül szembe Henri Massis, aki őt Gide-del együtt a nyugati civilizáció legveszedelmesebb ellenségének tekinti.

A természettudományok világában a századforduló óta végbement nagy változások már éreztetik hatásukat az irodalomban is. Einstein és Minkovszky gyökeres revíziókat vetettek alá az időről és térről alkotott fogalmakat. Majd Rutherford kutatásai az anyag fogalmát változtatták meg alaposan. Ő volt az, aki megdöntötte az anyag szilárdságába vetett hitet. G. A. Borgese (*Escursione in térré növe*) már nyíltan emlegeti a csődjét annak a régi szabályos és végzetes világnak, amely olyan pontosan beállított, mint valami gép, vagy óramű. A szigorú oksági kapcsolatok világának csődjéről beszél, amelyben ma már a változhatatlan természeti vas-törvények következetességébe vetett hit teljesen megingott.

Viszont a materialista hitnek ez a megrendülése új hitek, új mítoszok, új vallások keresése felé indította el a megüresedett lelket, s a pozitív vallásbölcselet mellett, mint a tcmizmus, vallási pótlékok, új mítoszok nyitottak áhítozott réveket az iránytű nélkül maradt lelkeknek. Új pantheizmus mutatott egy homályos, személytelen, az egész mindenséget betöltő istenség ködös elragadtatásai felé. Különös, a nyugati ember világához szabott buddhizmus kábított ezotérikus és gnosztikus szemléletének sok változatú eretnkségével. (Eugen Heinrich Schmitt: *Die Gnosis*.) Új fanatikusai támadtak a faj és vér mítoszának. (Alfréd Rosenberg.) S végül, mint új világkép áll az ellenkező sarkon és néz keményen farkasszemet a szenttamási gondolattal a marxista tanokra épült kommunizmus. A kettő között a legkülönbözőbb átmenetek és változatok hemzsegnek. A legkülönbözőbb módszerek és elméletek kerültek forgalomba a szociális problémák, osztályellentétek, az emberi nyomorúság és a megalázott emberi méltóság kiáltó problémáinak megoldására. Az irodalom hemzseg ezektől az eszméktől és kérdésektől, Tolsztoj teokratikus szocializmusától, a kollektív és korporatív* államberendezkedés legkülönbözőbb formáitól egészen a marxista bolsevizmus zsarnoki államtotalitásának rideg és türelmetlen fanatizmusáig, amely nemcsak a világrendet, hanem magát az embert is gyökerelesen és erőszakosan akarja átformálni.

ÚJ IRODALMI SZAKADÁS.

Lényegében ezek szerint a különböző világnézetek szerint oszlik ma két nagy táborra az egész irodalom: jobb- és baloldalra. Már a múlt században is jelentkezett irodalmi szakadás a háború óta is megvan és talán még erősebb, mint azelőtt volt. De a mai egészen más természetű, mint volt a régi. Régente esztétikai irányok szerint történtek szétválások az irodalomban. Az ellentét alapja nagyobbára ízlésbeli volt. Ma a legkülönbözőbb irányok csoportosulhatnak egymás mellett ugyanazon az oldalon. Claudel expresszionista világszemlélete nagyon jól megfért Mauriac analitikus realizmusával, míg a szürrealisták miszticizmusa nem keresi az ellentétet a populisták új naturalizmusával. Sőt Aragon célkitűzése szerint váltogatja irányait. Lírája a dadaizmus teljes homályának határán jár. Szocialista regényeit viszont szinte maupassanti egyszerűség világosságával írja. Ma a szakadás alapja világnézeti, s a jobb- és baloldal ellentéte végigvonul az egész világirodalmon.

Így álltak szemben egymással a század elején Barrés és Anatole Francé, mint utóbb Wells és Chesterton. Sőt volt úgy is, hogy egy lélekben vívta meg harcát a világnézeti ellentét, s így vált Charles Péguyból, akinek füzetei (Cahiers de la Quinzaine) körül a századforduló legkiválóbb szellemei csoportosultak, a baloldali, kíméletlen dialektikájú szocialistából Jaurés legélesebb ellenfele, hívő katolikus és a nacionalizmusnak a hősi halál nagy példájával vértanuságot tevő harcosa.

A világnézetek tülekedésében nem tudott igazán egységet teremteni egy közös európai szellem sem, amely felé pedig határozott volt a törekvés. Európában már a háború előtt élénkké vált a nemzetközi érintkezés az irodalomban. Egyre több és több azoknak az íróknak a száma, akik anyanyelvükön kívül még két-három nyelvet beszélnek és így közvetlenül ismerkednek meg más európai nemzetek irodalmával. Élénken meggyarapodott a fordítások száma, sőt, ami a legfontosabb, ma már minden nemzetnél kiváló írók jegyzik a fordításokat. Így a különböző nemzetek irodalmának hatása egymásra kölcsönössé vált, ami szintén előmozdította bizonyos egységes szellem kialakulását.

Legújabbán pedig már ott tartunk, hogy harminc század civilizációjának védelmére volna szükséges ez a közös európaiság, egyrészt az ázsiai szellem romboló szándékai, másrészt az amerikanizmus lapos, gépies kol-

portázsszelleme ellen, amelyet Duhamel támad élesen (Scènes de la Vie Future).

Az irodalom tehát elfogadott eszméket és népszerűsített eszmeáramlatokat, de maga alig termelt ilyen eszméket. Spengler és Keyserling történet-filozófiai szintézise meglehetősen kívül esik az irodalmi érdeklődés körén. A spanyol Jósé Ortega y Gasset emelkedett humanista eszméi végig egészen kivételes irodalmi elit körére korlátozódtak, s nem váltak az irodalom egyetemes mozgatóivá. Az az egyetemes eszmei megnyilatkozás, amely a háború óta Európaszerte visszhangot vert, Julién Benda könyve, az írástudók árulása. Benda vádat emelt benne az írók ellen, hogy cserbenhagyták a tiszta eszméket és mint pártemberek különböző akciók szolgálatába szegődtek. Csak az a kérdés, mit ért Benda tiszta eszmék alatt? Mert az elvontságukban tiszta eszmék gyakran válnak gyakorlati alkalmazásukban véres és romboló erőkké. És ő is inkább a jobboldali eszmékhez való csatlakozást tekinti áruló megalkuvásnak, míg a baloldali eszmék tisztaságában föltétlenül hisz.

IRODALMI NAGYÜZEM ÉS KÖNYVINFLACIÓ.

Érdekes kísérő jelensége a XX. század irodalmának a könyvtermelés arányainak megnövekedése. Nagyon sok az író, sokkal több, mint bármely korban volt, s ennek az a magyarázata, hogy a meggyarapodott könyvkiadásnak több íróra van szüksége. A kapitalisztikusan, nagyüzemszerűen berendezkedett könyvkiadás, amely a pénzinflációval párhuzamosan valóssággal könyvinflációt is teremtett, sok írófogyaszt, sőt sok írófogyaszt el. Mert a garmadával piacra dobott könyvtömegek szinte idényszerűen hervadnak el, hullanak le, taposódnak be a feledésbe. Nem egy finomabb, jobb sorsra érdemes művet is elér így az a balvégzet, hogy a sok haszontalan nyomtatott papír tömegében elkallódik. Olyik írónak talán éppen az a műve vesz bele a tömegsírba, amely felfedezte és a siker felé elindította volna. És jön-e vajjon későbbi kor, amely felássza a század tízes-húszas éveinek hatalmas könyvtemetőjét?

Az irodalmi kiválasztás megszűnik minőségi lenni. Lassankint eltűnik az a magasabbrendű szellemi kiválasztás, amelyben a jó író háttérbe szorítja a rossz írófogyaszt. Ma egészen mechanikus, gépies ez a kiválasztás. A nagy könyvtömegben tömegárut keres a megsokasodott olvasók nagy tömege és

a kiadói érdek s a közönségizlés a korszerűség és a külső hatások szempontjai szerint gyakran a közepes, de hangos tehetséget elébe helyezi az igazinak, a tetszetős, kelendőnek vélt mesterembermunkát a remekműnek.

Kiadók összefogásának sikerül világsikerekké felfűjni irodalmi értékekkel alig bíró, selejtes regényeket és drámákat. A zsurnalizmus befurakodik az irodalomba. Eltolódnak a határterületek. A riport az irodalmi essay igényeivel lép fel és gyakran regény, vagy dráma álarcában jelenik meg. Ez az a terület, ahol az írásnak helyzeti, vagy szenzáció értéke helyettesíti az irodalmat. Egész sora jelenik meg a visszaemlékezéseknek, látott és hallott dolgok leírásának, amelyeknek csak a bennük szereplő személyek és események adnak érdekességet, az írói és művészi előadás követelménye teljesen háttérbe szorul. A dilettantizmus rászabadul az irodalomra. A dolgok és személyek érdekessége, az aktualitás drámai ereje a maga kusza nyers rendetlenségében is hat. A megtörtént dolognak nem kell megtennie az utat a könyvben az élményig. Sőt hitelességének, valódiságának, természetes, közvetlen és őszinte megjelenésének bizonyosága a botladozó, dilettáns előadás annyira, hogy félig-meddig követelményévé válik ennek a műfajnak. Különösen a háború és a háborút követő zavaros idők gazdag élményanyaga táplálja ezt az irodalmat, amely világsikert biztosít a Remarque (Nyugaton a helyzet változatlan) és Markovics Rodion (Szibériai garnizon) féle könyvek felmagasztalt dilettantizmusának.

Ezek a nagy sikerek tenyésztik ki az egykönyvű írók új típusát. Ha az érdekes eseményanyag elfogy, az író alkotóereje nem tud újat teremteni, így volt ez az említett két írónál is és a riportirodalom számos, hirtelen felkapott, aztán nagyon gyorsan homályba veszett dilettánsánál. Egészen ritka jelenség, hogy a látott, hallott dolgok irodalma a költői átélés belső hevületében remekművé váljék, mint a korán elhalt, görög származású román írónál, Panait Istratinál. Benne népi őserők buzogtak fel, akár Gorkijban, s így lett a tanulatlan, durva kikötőmunkásból a háború utáni Európa egyik legeredetibb írói egyénisége.

Ezen az úton kezdett megnyílni az írói mesterség azoknak az osztályoknak, amelyek eddig rendesen csak akkor kerültek be oda, ha a műveltségük révén a magukénál magasabb osztályokba emelkedtek. Az írók legnagyobb része mind a múlt században, mind a jelen században, a polgári, úgynevezett intelligens középosztályból került ki. A felsőbb tízezer köréből jelentkező kivételeket mindig némi hűvös idegenkedéssel fogadták, s a literary gentleman, alattomban a dilettáns mellékizével bíró jelzőjével különböztették

meg az igazi céhbeltől. Újabbban egyre sűrűbben akadnak közvetlenül a munkás- és parasztosztályokból került írók, akik, ha némi autodidaxissal pallérozzák is östehetségüket, megmaradnak osztályuk keretében, s nem alakulnak át polgári intellectuelekké. Sajnos, sokszor megmaradnak dilettánsoknak is. De nem hiányzik közülük olykor az igazi tehetség sem, mint a savoyai Jean Giono, a holland Antoon Coolen, vagy nálunk Kassák Lajos és Szabó Pál. De ugyanígy szaporodnak a komoly olvasók az alsóbb osztályokban is és ma már az írók, még a nem-íróirodalmat művelők is, kénytelenek számolni azzal, hogy olvasóköriük kitágult és sokkal szélesebb és gazdagabb rétegeződésű.

Az írók és az olvasók körének kitágulása, a kapitalisztikussá vált könyvtermelés egészen természetessé tette, hogy míg bizonyos írók erős gyakorlati érzékkel siettek a tömegigények kielégítésére, addig éppen a legkivételesebb szellemek a legnemesebb és legtisztább művészet hitvallásától hevítve, elmenekültek a tömeg elől, a magánosság elszigetelt elefántcsonttornyába zárkóztak és lassanként már csak a saját szűk körük számára, s a velük egy eszmevilágban élőknek érthető, úgynevezett „műhelyirodalmat“ teremtették meg. Így a német Stefan George és köre. Bizonyos mértékig Paul Valéry, akinek azonban főleg prózai munkái magasrendűségük ellenére is nagy tömegekhez szólnak. Az ilyen elefántcsont-irodalomnak különben folyóiratai is vannak. Ilyen volt a rövidéletű Marsyas, az angol Transition, a francia Commerce et Mesures, a német Corona s a katolikus Vigile. Másfelől viszont nagyüzemmé vált az irodalom. Írók a kiadói célok tervszerű irányítása mellett dolgoznak. A szó szoros értelmében igazi konfekcióirodalom keletkezik, amely minden szellemi színvonal, minden érdeklődési kör, sőt minden anyagi képesség számára kitermeli a megfelelő olvasmányt. A sokat emlegetett sofförtípus színvonala újabbban erősen alászállott, s a kiadók kezdik a könyveket az intelligenciához és a tárcákhoz szabni. A könyv kivonult a könyvtárak polcairól az újságáros bódékba, amely igazi demokratikus kevertségben kínálja egymás mellett a tízfilléres szórakoztató regényt, a már valamivel komolyabb igényeknek szánt népszerű történetírást és a laikusoknak írt élettani műveket. Valamennyit mind ugyanannak az irodalmi rutinmáznak egyetemes szószával leöntve. Így nem csoda, hogy a könyvtermelés óriási arányokban való megnövekedése mellett is nem egy emelkedettebb szellem jogos félelemmel tart a könyv és irodalom válságától. (Georges Duhamel: La Défense du Livre.)

IRODALMI ERŐK BOMLÁSA A TARTALOM ÉS FORMA ANARCHIÁJÁIG.

A század lefolyt három és fél évtizedének legjellegzetesebb és legjelentősebb tünete az a hatalmas belső válság, — a húszas évek esztétái a század új betegségének is nevezték —, vagy ha úgy tetszik, az a belső és tartós forradalom, amely már a háború vége felé erősen érezte a hatását, de tetőpontját 1925 körül érte el, s részben még a mai napig is tart.

Ez a forradalom mind tartalmilag, mind formailag kikezdte az irodalmat, ami a kettő szoros összefüggése révén természetes is. Tartalmilag egyre jobban eltértette a valóság ábrázolásától, s az absztrakciók, az élettől, sőt a logikai értelemtől is teljesen elszakadt fantazmagóriák testetlen kifejezése felé terelte. Csúcspontját az úgynevezett tiszta költészetben a „poésie pureben“ érte el a tartalmi forradalom, amely irány teljes egyértékűje az irodalomban az absztrakt festészetnek.

Formailag viszont lassú bomlással kezdődött, majd minden formai fegyelem és kötöttség, ütem és mérték, sőt végül még a mondat szerkezet teljes elvetésére vezetett ez a válság, s utoljára, számos különböző elmélet és irányzat után az úgynevezett dadaizmus értelmi és formai anarchiájában érte el tetőpontját."Általában ez a formai bomlás volt az erősebb és a forradalmibb, ez befolyásolta a tartalmat is, hiszen a forma teljes szétzilálása lehetetlen volt az értelmi kapcsok megbontása nélkül.

Sokan a háború, de a különösen a háborút követő idők egyetemes politikai, társadalmi és gazdasági megrendülésében keresik ennek az egyetemes irodalmi nyugtalanságnak az okát is. A lelkek és elsősorban a sokkal érzékenyebb írói lelkek, a társadalmi rengések állandó szeizmográfjai forradalmasukat Tagadhatatlan, hogy a világot óriási átalakulás rázta meg. Régi értékek dőltek halomra, államok omlottak össze, társadalmi osztályok és rétegek tolódtak el. Új kollektív állam, s egy állandósult forradalom diktatórikus berendezkedése a világ egyhatod részében, amely mint örökösen nyugtalanító és talányos fenyegetés borítja el fekete fellegével Európa keleti szemhatárát, a cselekvésnek és álomnak, sőt a cselekvésnek és gondolatnak teljes szétválása, minden emberi számítás és logikus következtetés lehetőségének teljes meglazulása idézték elő az irodalom általános nyugtalanságát.

Ez a megállapítás azonban nem fedi így egészen a tényeket. A háború és következményei csak elősegítették, hatalmas léptekkel lendítették előre

ezt a bomlást, amely később már divattá vált és stílussá merevült, de előidézője a háborútól független folyamat volt, amelynek gyökerei jóval a háborút megelőző időbe nyúlnak vissza. Az egész értelmi és formai bomlás természetes következménye a szimbolizmusnak, amely a XIX. század végének uralkodó iránya volt. Teljesen átformálta ez az irány a költészetet és hatással volt a prózai műfajokra is. A szimbolizmus lényege az, hogy a természet tárgyai bizonyos hasonlatok és analógiák révén csak jelképei eszméknek, gondolatoknak, érzéseknek, távolabbi és nem egészen világos metafizikai összefüggéseknek. A szimbolista költészet tehát ilyen jelképek csoportosításával igyekezett a költői eszmét és érzést kifejezni. A költői eredetiség és választékosság természetesen megkövetelte, hogy ezeket a képeket ne a közhellyé vált hasonlatok és metaforák közül válogassák ki, hanem mennél különösebb, mennél távolibb analógiák alapján keressék össze. Később már olyan keretteké váltak ezek a képek, hogy az értelem egykönnyen nem is találta meg az összefüggést köztük és az eszme között, amelyet kifejezni hivatottak voltak, Egy-egy költemény jelentésének kihámozásához hosszas magyarázat, valóságos exegézis kellett. Sőt később egyáltalán nem is vált be semilyen értelmi megvilágítás. A kapcsolat képek és eszme között már csak a költő ösztönében volt meg, s az olvasónak ezt az ösztönös beleérzést kellett saját intuíciói révén elérnie. Ha már most a költő csapongó képzelete az ilyen távoli és homályos összefüggésű képeknek egész sorát fűzte össze, az értelmi kapcsolat az egész költeményben meglazult. Ady költészetét az olvasók nagy átlaga értelmetlennek tartotta, pedig legtöbb költeményét csekély magyarázattal értelmileg teljesen át lehetett világítani.

Később, mikor sok értelmileg merőben összefüggéstelennek látszó képet zsúfoltak össze egy-egy költeményben, ez nem ment máskép, mint a formák megbontásával. Ütemet, versmértéket, rímet, minden megkötő fegyelmet elhagytak a versből, hogy a képsúfoló képzeteknek semmi akadálya ne legyen, majd a mondatot is széttörték, s odavetett mondatföredékben szikráztatták fel a hőmpölygő asszociációk sodrain felvillanó képek szilánkjait. Később viszont a formai ziláltság vonta maga után a költemény tartalmi ziláltságát, s ez fajult egészen a töredékes, dadogó kezdetlegességig, amely néhány összefüggéstelenül odavetett szó talányából akarta megfejteni a költő elgondolását.

Hatással volt az új költői formátlanulására a képzőművészek egyidejű irányának is. Már az impresszionizmus megkezdte a szabadteri fény hatása alatt a képeken a természet formáinak felbontását. Még a természetet ábrázolta, de már a hangulat, a temperamentum transzparensén át nézve, vagy egyszerűen csak mint festői problémák hordozóját. A posztimpresszionista korszak még tovább ment a formák széttörésében. Az expresszionizmus pedig már csak bizonyos erősen kifejeződő részeit ábrázolta a természetnek, s a saját céljaihoz alakította és torzította, mint kifejezési formákat, a természeti víziókat.

A további irányok különböző elméletek alapján előre meghatározott stílusok ütemét erőszakolták rá az ábrázolt képre, majd a természetes összefüggéseket szétdarabolva, bizzar asszociációk alapján dobálták egymás mellé a kép formatöredékeit. Az egyik képen, mint kristályrendszer töredékei jegecesedtek egymásra és egymás mellé a kép kockákra, geometriai testekre tört darabjai. A másikon mint kavargó színfoltocskák örvénylettek körbe a szálakra tépett formafoszlányok. Eleinte még teljesen előrémlt valami az ábrázolt természetből, de később a kép eljutott a természettől végkép elszabadult absztrakcióig, amelyben minden hangulati és logikai értelem és összefüggés nélkül jelentek meg a képen színek, vonalak és fonnák.

A költészet egymásután utánozni próbálta a festészetnek ezeket a stílusváltozásait. Általában a modern irodalomban megszűnt ez az elhatároltság, amely eddig a különböző művészi ágakat, az irodalmat, képzőművészetet és a zenét elválasztotta. A huszadik század irodalmában a művészetek kölcsönösen hatnak egymásra. Az irodalom tanul a festészet-től és sokszor zenei hatásokra törekszik. Viszont a másik két művészi ág is felhasználja az irodalomadta forrásokat.

AZ IZMUSOK URALMA.

A kezdeményező lépés az olasz futurismoból indult ki, amelynek legelkesebb harcosa Marinetti volt, aki 1902 és 1914 között az új költői szellemnek egész sereg kiáltványát, programját és reprezentatív kötetét adta ki jórészt francia nyelven. A futurismo, az expresszionizmusnak a modern élet dinamikus ütemébe, száguldó iramába bekapcsolódó válfaja, amely

főleg a túlbő képzettársítás zúgó, egymásba mosódó képáradatával tette alkotásait mozgalmassá és rapszodikus szökellésűvé. Költői és írói a milánói Poésia című folyóirat köré csoportosultak, majd később a Voce körével olvadtak egybe. Eleinte sokan misztifikációnak bélyegezték a futurismo működését, amely végeredményben mégis az irodalomban és művészetben egyikép térthódító új klasszicizmusnak, a novecentónak vált alapjává.

Németországban eleinte meglehetősen mérsékeltén az 1904-ben megjelenő Charon folyóiratban jelentkezett az új szellemi mozgalom. Mint kimondott expresszionizmus, az absztrakt művészet és irodalom jellegzetes programjával az 1910-es megjelenésű Sturm című folyóiratban kapott először hangot. A Sturm nyíltan hirdette, hogy az expresszionizmus nem divat, hanem világnézet. De nem a gondolat és az értelem, hanem az érzékek világnézete.

Az Aktion-csoport az egész stílusforradalomnak erős politikai, szélsőségesen radikális mellékízt adott. Az aktivizmus tehát nemcsak művészi, hanem egyben politikai hitvallás volt, amely később a háború alatt az antimilitarista pacifizmust is programjába iktatta. Tulajdonképpen ehhez az aktivista irányhoz csatlakozott nálunk Kassák Lajosnak a háború alatt megindult folyóirata, a Tett. De még abban az időben meglehetősen elmosódott politikai programmal, sőt inkább anélkül.

Franciaországban kubizmus volt ugyanennek az irányzatnak a neve, s legfőbb apostola Guillaume Apollinaire. A csoport először a Festin de l'Ésope című folyóiratban mutatkozott be a megdöbbsent közvéleménynek. Valóságos bibliájává vált az irányzatnak Apollinaire Caligrammes című kötete, amely a verseknek már külső formájukban is grafikus ábrázolásokat adott, s a költemények tárgyát kifejező rajzok formájában nyomtatta le a verssorokat. A hattyúról szóló vers sorai például egy hattyú körvonalait adták. S így sorakoztak fel a kötetben rajzok, amelyeknek vonalait a versek nyomtatott sorai alkották. Párhuzamosan indult a kubistákkal, akik a hasonló nevű és irányú képzőművész-csoporttal egy programot vallottak, a Jules Romains által kezdeményezett unanimitizmus, amely az általános expresszionista elvek mellett kollektív társadalmi eszméket is felvett érdeklődési körébe.

Angliában soha nem volt olyan erős és olyan szélsőséges az a stílusforradalom, mint a többi európai országban. Itt Imagists néven alkotott külön költői iskolát, amely jelentősebb eredményeket csak a három Sitwel

és a fiatal Aldous Huxley rövid csatlakozása idején mutatott fel. Erősebb visszhangra talált azonban Ezra Pound, a tehetséges költő közvetítésével Észak-Amerikában, ahol már Walt Whitman költészetében termékenyen tovább fejleszthető csírákra talált. Oroszországba inkább a forradalom folyamán jutott el az expresszionizmus, de itt, legalábbis a lírában, egyideig szinte mint hivatalos szovjetstílust kezelték Majakovszki égíse alatt.

Végül valamennyi expresszionista irányzat elérkezett legszélsőségebb formájához, a dadaizmushoz, amely a húszas évek első felében már az expresszionista és absztrakt irányokat a teljes tartalmi és formai anarchiába taszította. A Dada filozófiai és humorisztikus lázadás a mai élet belső ellentmondásainak egész abszurditása ellen, tagadása minden irodalomnak és művészetnek. Megindítója a román származású, zürichi Tristan Tzara. A francia irodalomban Louis Aragon és Jean Cocteau kapcsolódnak bele a mozgalomba, amelynek zűrzavarából csak néhány groteszk humorú alkotás ér el maradandóbb jelentőséget. A teljes káoszból André Breton és a körülötte csoportosuló szürrealizmus próbálja kivezetni az irodalmat, s ezzel közel negyedszázados vajúdas, keresés és nyugtalanság után megindul az a lehiggadási folyamat, amely aztán különböző utakon keresi az irodalmi újjáépítés egészségesebb és alkotóbb korszakát.

Az expresszionizmus és irányai természetesen nem álltak meg a versnél, tehát nem kizárólag a líra területén jelentettek forradalmat. Átterjedtek az elbeszélő irodalomra, méginkább tért hódítottak a drámában, sőt itt jelentős színpadi átalakulásokat is eredményeztek. Bizonyos fokig az esszét is színesebb, gazdagabb hangszerelésűvé, és forrongóbb képzeletűvé tették. Joseph Delteil még a történelmi életrajz terén is kísérletet tett vele, Jeanne d'Arc történetét expresszionista stílusban írta meg.

Az expresszionista irányok különben teljesen elmosták a határokat vers és próza között. A regény és dráma is ugyanabban a felfokozott, kemény dübörgésű, minden szentimentális finomságot megtagadó, vagy groteszk fintorokban tobzódó stílust mutatta most, mint akár az irányzat versei. Később a poésie pure újra helyreállította a vers teljes formatökélyét, de a vers értelmét még homályosabbá, minden kézzelfogható valóságtól még távolibbá, s a verset tartalmilag még elvontabbá tette.

Ezek nagy vonásokban a huszadik század irodalmának főbb jellegzetességei. Most vessünk áttekintő pillantást az irodalomra és írókra műfaji csoportjaikra különítve.

REGÉNYEK ÉS REGÉNYÍRÓK.

A huszadik század uralkodó irodalmi műfaja a regény, ami természetes is. Ez a legfiatalabb műfaj, s most éri el virágzásának, formagazdagságának, területhódításának fénykorát. A regények és regényírók száma egyformán megnövekedett nemcsak más műfajokhoz viszonyítva, hanem az előző irodalmi korszakokhoz képest is. Sőt a regény, mint előadási forma, a maga nagy formai szabadságával, kötetlenségeivel, mindennek teret adó gazdag lehetőségeivel átáradt más területekre is. Meghódította a történelmi életrajzot. Betört a tudományos területekre. Különösen a népszerűsítő irodalom választja előszeretettel a regényformát. Ma már vannak regény formájában írt irodalomtörténetek, sőt biológiai regények, regényes orvosi és földrajzi művek is. Emil Ludwig például a Nílus élettanát, kultúrtörténetét és egész természetrajzát írta meg regénynek. Nálunk Juhász Vilmos vezette be a regényes földrajzot, mégpedig amint az Aranyföld hajósai és az Inkák birodalma mutatja, igen szép sikerrel. Sokszor igazán tudós kutató sem riad vissza attól, hogy kutatásának csakugyan érdekesítő történetét regényes előadással tegye még vonzóbbá és lebilincselőbbé. Csak két példát említünk: William Beebe világhírű könyvét a tengermélyek állatvilágának rejtelmes életéről (Half Miile Down) és H. G. Wellsnek Julián Fluxley-vel írt biológiáját. Remek példája a detektívtörténetek érdekességével versenyző tudományos regénynek Rudolf Brunngraber Rádiuma.

Sokan egyenesen károsnak is tartják a regénynek ezt a túlbujánzását s az inflációs elvizenyősödésből a regény értékcsökkenésére következtetnek. Sőt vannak sokan, akik határozottan a műfaj gyors végelgyengülését jósolják belőle. A századforduló után, különösen élénk megvitatás tárgya a regény válsága. Komoly, nagy folyóiratok közölnek a kérdéssel tanulmányokat, rendeznek az egész világirodalmat összefogó ankétokat. Riadtan állapítják meg, hogy a közönség érdeklődése is elfordul a regénytől. Legsúlyosabban esik a latba Jósé Ortega y Gasset, a nagy spanyol gondolkodó véleménye. Ortega arról beszél, hogy a regény aránylag fiatalon kiélte magát. A regénytárgyak kimerültek. Nem lehet új meséket kitalálni, hiszen az eddigié is néhány nagy, állandóan vándorló regetípus változatai voltak. De a mai olvasót különben sem érdeklik a pusztá kalandok. Ma az eseményeknek és a szereplőknek teljes megjelenítését várják az írótól. A mai regényben a történés csak ürügy. Nem a tartalom érdek, nem az események feszültségét élvezzük. Legtöbb mai regény tartalmát el lehet mondani

egy-két szóval. Ma azt kívánják a regényírótól, hogy a legaprólékosabb lassú körsétában járja körül az olvasóval a dolgokat és személyeket. Mindent tudni akarunk a szereplőkről, megjelenésük egész külső és belső teljességében meg kell ismernünk őket. Szóval a mai regény lassan elidőzgető műfaj, nem az időben halad előre, hanem a pillanatokban terjedt el mennél szélesebben.

Tehát Ortega is rámutat már a regény nagy formai és szerkezeti átalakulására. Ez az átlakulás, a növés betegsége mutathatta részben a válság tüneteit. Később a háború után kiformalódó új világkép a forrongó és átalakult gazdasági és társadalmi rend, a technika és tudományos kutatás hatalmas fejlődése által feltárt beláthatatlan távlatok, az új élet ezer meg ezer új lehetősége, kérdése, bonyodalma az új tárgyaknak szinte kimeríthetetlen tömegét öntötte az író elé. Nem a regénytárgyak fogyatéka volt már a baj, hanem a bőség zavara. Ehhez járult még, hogy Ortega megfigyelésével ellentétben tényleg újra feltámadt a régi érdeklődés a rendkívüli, a meglepő, szinte a csodával határos történések után a legújabbkori olvasóban is, s most már a történés rendkívüliségének exotikumát és az előadásnak legapróbb részletekbe menő s az összes kínálkozó összefüggések bőséges arabeszkjével körülfont hangszerelését együtt adja a modern regényíró. Gondoljunk csak Jean Giraudoux Siegfried et le Limousin-jére vagy Virginia Woolf Orlandójára. Valósággal Poe és Stevenson lelki fantasztikumára emlékeztető, csodálatos történetek ezek, természetesen a modern regényírás hajszálfínomságokig menő, totális technikájával előadva. Így a regénynek új hatalmas, bőséges áradása indul meg, amely még inkább félredob minden szabályt, de annál jobban ügyel arra, hogy mennél változatosabb gazdagságú, legkisebb részletében is érdekes és lebilincselő legyen.

PROUST ÉS JOYCE.

Ortega szerint az utolsó nagystílusú regény Marcel Proust kolosszális műve, a Recherche du temps perdu volt. Tévedett. Ez az első, nagy határkő a huszadik század regényének indulásánál. Proust műve óriási memoár, amely a saját emlékein keresztül tárja elénk a századvég francia arisztokrata és plutokrata társaságának egész színesen kavargó, alakok és lelkek beláthatatlan szövevényével ide-oda hullámzó, hatalmas körképét Proustnál a regény székében való elterpedése szinte a végtelenségig fokozódik.

Kötetek hosszú sorára terjedő, ciklikus regényében úgyszólván teljesen hiányzik minden cselekmény. Minden csupa egyhelyben szétterjedő leírás, figyelemmel a külső és belső részletek legparányibb atomjára is. Tárgyak és személyek előttünk alakulnak ki és alakulnak át akár Dosztojevszkij regényeiben. De velük együtt még gondolataik, érzéseik alakulásának egész belső folyamatát is látjuk. Minden szétfolyó és atmoszférikusan párák. A regénynek nincs semmi gerince. Teljesen ki van csontozva. Az egész úgy gomolyog, mint meghatározhatatlan alakú felhő. De amit lélektani elmélyülésben és finomságokban, az érzéseknek egészen az öntudat alatti gyökereig nyúló exegéziseiben ad, az páratlan és előzmény nélkül áll a lélektani regény történetében.

Proust és a lélektani kutatások különben nagy befolyással vannak az új lélektani regény egész fejlődésére. A regényírók a lélek legtitkosabb és leghomályosabb mélységeit keresik. A gondolatok lassú gomolygásának hajszálpontos fényképfelvételein keresztül próbálják kitapogatni a lelket olyan aprólékosan, hogy a regény legtöbbször csak egy-két napnak, vagy egy-két órának a történetét adja. Az angol irodalomban Franck Swinerton „Nocturne“ című regényében egyetlen éjszaka történetébe sűrítve adja két nővér mély lelki történetét, másik regénye a Szeptember, egy fiatal lány története, aki nagy lelki műveltsége és emancipáltsága ellenére kezdetleges ösztöneinek uralma alatt áll. Virginia Woolf a legtehetségesebb új angol írónők egyike, Miss Dalloway című regényében, egy nap történetében sugározza felénk egy asszony sokrétű, gazdag lelki portréját. A Night and Day egy fiatal lány feledhetetlen finomságú lelki rajza. Igazi mesterműve a Waves regényköltemény/ amelyben hajnaltól alkonyatig a tengerhullámok és lelki rezgések titokzatos összefüggésének játékába hat szereplőnek csaknem félszázados története van beszöve. A lelki finomságok gazdag részletrajzának mesterei, Dorothy Richardson, Rosamunde Lehman és a fiatalon elhalt Katherine Mansfield, akiből, ha az élete hosszabbra terjed, valóban az új angol regény nagy klasszikusa válhatott volna.

Valamennyien sokat tanultak az ír származású James Joycetól, aki még Proustot is túlszárnyalja a legrejtettebb és leghomályosabb érzelmek részletrajzában, s az öntudatalattinak valóságos pointilista szimfóniáját adja Ulysses című regényében, amely Odyszeia énekeinek viszontagságait szimbolikusan követve, egy félzsídó hirdetési ügynök életének kiszakított pár órájában tükrözteti a nyárspolgári és művészlélek furcsa kuszságait. Előjátéka ennek a kötetnek a Portrait of a young man, amely az Ulysses

másik szereplőjének, Dedalusnak ifjúkorát mondja el. Az egyhelyben álló, külső történésektől alig befolyásolt lelki kitárulás, ösztönök és eszmék körmönfont kazuisztikája tölti ki a német Thomas Mann nagy regényét a Zauberberget is, amely tárgyát egy svájci tüdőbetegszanatórium életéből veszi. Mann ebben a regényében igen érdekesen állítja egymással szembe a polgári humanizmus és a világháború előtt ösztönösen megérzett marxista borsevizmus szellemét. Hasonló lelki elmélyítéssel próbálja egészen magas szintre emelni az életrajzi regényt a két bibliai pátriárkának, Jákobnak és Józsefnek történetében.

Nálunk a Joyce-féle regénytípus irányában csak a legutóbbi időben történt kísérlet. Szentkúthy Miklós Prae című regénye kétségtelenül Joycetól vette az inspirációt, de a lélekrajz hajszálfinom aprólékosságát mellőzve, inkább az expresszionista kuszaságba csapott át.

REGÉNYCIKLUSOK.

Proust indította el az újabb irodalomban divatossá vált sorozatos regényt, az úgynevezett „román fleuve“ (folyamregényt) is. Ilyen volt már a századforduló elején Romain Roland Jean Cristopheja, amely egy muzsikusz élettörténetében próbálta a szentimentális modern lelkiség új hőjét megrajzolni. Az ilyen roman fleuve-ök aztán egymást követték a francia irodalomban. Roger Martin du Gard a Les Thibaultban egy család történetén át a háborút közvetlen megelőző nemzedékek lelki típusait vonultatta fel. Jules Romains a Hommes de bon volenté-ban az egész mai kor minden rétegződésének, vágyainak és eszméinek tükörképét akarja adni, akár Aldous Huxley a Point counter Pointben. Georges Duhamel a Salavin-ciklusban a francia kispolgár lélekvergődését ábrázolja, ugyanezt viszi tovább, de több érzelmességgel, a Pasquier-krónikában.

Az angol irodalomban is kedveltek a folyamregények. A század egyik legnagyobb regényírója, a néhány évvel ezelőtt elhunyt, John Galsworthy a Forsythe Sagában szintén ezt a formát választotta, hogy egy angol birtokoscsalád krónikájában az angol polgári középosztálynak monumentális képét adja a Viktória-korszaktól egészen a György-korszak derekáig. Galsworthy kitűnő ember- és jellemábrázoló ereje és eleven társadalomrajza ebben a nagy ciklusában csillog legjobban. Míg érzelmes költőiségét a Dark Flower tükrözi. Kevésbé elmélyülő, de eleven történésű és alakokban gaz-

clag Hugh Walpole nagy családi ciklikus regénye, a *Rogue Herries*. Mazo de la Rockénak a Whiteoak-családról írt regényeiben pedig jó századra terjedő kanadai angol élet tükröződik eleven színekkel.

A spanyol irodalomban Pio Baroja híres Paradox-ciklusa tartozik ehhez a műfajhoz. Paradox az írónak groteszk megszemélyesítője, s maga a ciklus a mai kor eszméinek, szellemi áramlatainak, társadalmi ellentéteinek szatírája. Stílusát tekintve, különben az első expresszionista regény a spanyol irodalomban. Ciklusformájú Ramon dél Valié Inclannak négy Szonátája (Tavas, Nyár, ős, és Tél), amelyekben Bradomin marquisnak, egy Don Juan-szerű jelenségnek történetét mondja el, D'Annunzio hőseire emlékeztető formában. A mi irodalmunkban eddig még nem hódított tért ez a ciklus forma. Móricz Zsigmond tett kísérletet, hogy kis hősenek, a Légy jó mindhalálig Nyilas Misijének érzelmes történetét folytassa a Forr a borban. És Márai Sándor viszi tovább bár elég laza összefüggéssel a Zendülőekben megkezdett fonalat legújabb regényében, a Féltekenyekben, amelynek befejezetlensége még további folytatásokat sejtet. Ez a regény azonban sokival fontosabb, mint első megjelenése regényirodalmunkban a különös, szimbolikus sejtelmességű, a valóságnál magasabb síkon fekvő és nem egyszer groteszkbe villanó szürrealista iránynak, — újabban mágikus realizmusnak is nevezik, — amelynek egyik legérdekesebb világirodalmi képviselője a fiatalon elhalt cseh német írónak, Franz Kafkának „Kastélya“.

Az erdélyi magyar irodalomban viszont igen sikerült Tamási Áron Ábel ciklusa, amelyben egy agyafúrt székely góbésuhanc szemén keresztül derült, kedves szatírával figyelmeztet meg a mai erdélyi élet, s ország és világ sok furcsaságát és fonák helyzetét.

TÁRSADALMI ÉS OSZTÁLYREGÉNY.

Ezek a ciklikus regények különben legnagyobbbrészt társadalmi rajzok. Osztályok helyzetének, problémáinak, drámai konfliktusainak mélyére próbálnak behatolni, sokszor nemzedékek egész során át nyomozva végig a jelenségek belső rugóit, széles és gondos miliőrajz távlatába állítva az egyének tipikus jelentőségű evolúcióját. Különösen a század első évtizede gazdag ilyen társadalmi és osztályproblémákat boncoló regényekben. Nevezetes e téren H. G. Wells, aki tudományos gyökerű, fantasztikus utópiákkal készült elő regényírói munkásságának erre a gerincére. Ő különösen

az angol középosztály képét tárja elénk sokszor kíméletlen kritikával. Legérdekesebb ilyen regénye a Tono Bungay, ahol az alacsonyabb osztály szemléletében tükrözteti a magasabbat. Ez a regénye különben élénken világít rá az egész üzleti és reklámszellemtől megdolgozott angol társadalomra. Kitűnő társadalmi rajz a Kipps és az Ann Veronica. A Joan and Peter pedig a modern nevelési rendszer regénye. Arnold Bennet komor szürkehangulatú, erősen naturalista rajzaiban mutatja meg Straffordshire iparosodó vidékének társadalmi átmenetét a békés falusi idillből a küzdelmes, kíméletlen igazi életbe. Legsikerültebb művei Clayhanger, Hilda Lessways és The Old Wives' Tale. Az újabb angol irodalomban Priestley pompás, eleven színekkel készült társadalomképei igen megkapok, s egy új, modernebb dickensi világot elevenítenek meg. Az amerikai irodalom legnagyobb írójának, Theodor Dreisernek, legkiválóbb művei, az American Tragedy, a Jennie Gerhardt és The Titán hatalmas vonalvezetésű naturalista társadalmi rajzok. Az érdekes új amerikai típusok regényét írja meg leginkább az amerikai kisváros eleven társadalmi rajzával a Nobel-díjas Sinclair Lewis (Main Street, Babitt, Dodsworth). Az igazi tudomány és a sarlatánság harcát idézi elénk szatirikus éllel legjobb regényében Arrow-smith-ben. A Middle-West eredeti típusainak és társadalmi életének érdekes rajzát kapjuk Sherwood Anderson mély lírizmussal átítatott regényeiben és novelláiban (Winesburg Ohio, Many Mariages, Dark Laughter), amelyek azonban a lélek öntudatalatti, homályos, sokszor sötét, ösztöneinek freudi feltárása révén messze túlnőnek a naturalisztikus társadalmi regény keretein. Az amerikai fehér-fekete ellentét misztikumig elmélyülő drámai izzású regényét írta meg William Faulkner a Light in Augustban. A vér mítoszának s a vér örökségében élő ősi ösztönöknek olyan sejtelmes mélységű regénye ez, hogy igazi tipikus jelensége a ma általános lábra kapott sadista szemléletnek.

A lengyel Reymont Parasztok című regényében a lengyel földműveséletnek monumentális eposzát alkotta meg, míg a munkásvilág rajzát másik szintén nagyvonalú regényébe adta, melynek címét Lodztól, a hatalmas lengyel gyárvárostól kölcsönözte. Blasco Ibanez, a népszerű spanyol író hazája pitorészki milióiból a corridák (bikaviadalok) világából, s a művészeletből vette színes, de csak felületesen szociális irányú regényeinek tárgyát. Az alsóbb néprétegek mélyeit kereste Maxim Gorkij, az újabb orosz irodalom legnagyobb írója, költői naturalizmussal megírt regényeiben. August Strindberg életrajzi elemekkel átszótt érdekes regényciklusában (Vörös szobák.

Gót szobák, Fekete zászlók) adta az északi társadalomnak különös, drámai nyugtalanságtól fűtött s végül már miszticizmusba csapó rajzát. Johann Boyer a tengerparti norvég halászfalvak mai wiking sorsát festi drámai mozgalmasságú képekben. Martin Andersen Nexø „Noé bárkája“ című regényében egy bérház életének keresztmetszetében tárja fel a dán társadalom szociális bajait. Henrik Pontoppidan, a dán lelkészek életében tükrözted a paraszti és a városi élet problémáit. Legjelentősebb egyéniség az északi irodalmakban a szintén Nobel-díjas Knut Hamsun, aki az Éhségben, saját vándoréletének költői feldolgozásával, megrázó mélységeit tárta fel az emberi szenvedésnek és nyomorúságnak. Későbbi regényeinek egyre gazdagabb sodrában a társadalmi élet rajzával adott reális valóságot romantikus és nem egyszer misztikus aláfestésű mesefantáziájának. Minden munkája csupa éles társadalmi rajz, bőven áradó mese és megkapó költészet. A szintén Nobel-díjas Grazia Deledda viszont a déli, szardíniai népéletet mutatta be mozgalmas, élesvilágítású verizmussal. A bolgár Iván Vasov a történelmi és társadalmi regény különös keverékére adott példát Iga alatt című regényében, amelyben a bolgár kisváros életét rajzolta meg a török uralom alatt. Thomas Mann egyik hosszabb elbeszélésében (Unordnung und frühes Leid) a háborút követő teljes lelki zűrzavar és társadalmi bomlottság mesteri rajzát vázolta fel. Ennek a bomlottságnak szexuális orgiákba fúló mámorát idézte Erich Kästner lírai regényében. Ugyancsak ennek a társadalmi ziláltságnak megrázó, sokszor szinte a paroxizmusba csapó rapszódiai Anna Seghers (Aufstand der Fischer von St. Barbara) és Georg Fink (Mich hungert) és Karl Grünberg (Brennende Ruhr) regényei. A magyar társadalmi élet különböző rétegeinek is kitűnő megjelenítői vannak. Az előkelő és dzsentri társadalom ábrázolói: Herczeg Ferenc, Csathó Kálmán, Surányi Miklós, újabban Bánffy Miklós, aki megdöbbentő élességgel világított be a magyarországi és erdélyi mágnásvilágnak közvetlen a háború kitörését megelőző életébe. A paraszti és vidéki kispolgári életnek és kisebb értelmiségi köröknek erőteljes, realiztikus ábrázolója Móricz Zsigmond. A háború előtti vidéki intellektuális magyar középosztály öregebb és ifjabb nemzedékének proletárizálódását írta meg Babits Mihály, a Halál fiai-ban. A nagyvárosi kiskereskedő- és értelmiségi rétegnek újabb erkölcsrajzát Földi Mihály regényei gondos és elmélyedő részletezéssel adják. Zsolt Béla, a budapesti zsidó kispolgár szűkszemhatáru körét és lelkiségét figyeli. A magyar dzsentri és városi intellektuális rétegek ütközésének bonyodalmaait írta meg a lélekrajzában

szenzibilisen gyöngéd, stílusban színes és érzékeny Kaffka Margit. (Színek és évek, Mária évei, Állomások.)

Lényegében társadalmi regény a háborús regények egy része is. A háború alatt és a háború után gombamódra szaporodott el ez az irodalom, amely tárgyát a háború teremtette új helyzetből, vagy a háború után bekövetkezett általános bomlásból merítette. Sokan csak az új helyzet szenzációs lehetőségeit igyekeztek kiaknázni. Voltak, akik egy új hősi mítosz epikus legendakörét próbálták megteremteni. Mások éppen ellenkezőleg, a szenvedések naturalisztikus túlszínezésével, a defetista és pacifista propaganda szolgálatába állították irodalmukat. Mint a német Erich Maria Remarque, Ernst Glaeser és Leonhardt Franck. Az arcvonallal közvetlenül szomszédos területek polgári életének regényét írta meg széles részletrajzzal az angol R. H. Mottram *The farm Spain* című könyvében. Különösen sok krónikása akadt az orosz forradalomnak a francia Claude Anettől, a lengyelzsídó Schalom Aschon át az orosz Aldanovig. Legérdekesebbek azonban azok a háborús regények, amelyek a háború különböző helyzeteibe került ember lélektanával, az új hősiesség különös jelentkezési formáival, egy motorizált gépháború új mítoszának alakulásával foglalkoznak, mint Charles Morgan híres könyve, a *Fountaine*, amelyben két tiszt párbeszédén át pillanthatunk bele a háború lélektanába. A francia Roland Dorgelés *Croix de Boisjánál* talán még érdekesebb az olasz Borgese két háborús regénye, a *Rube*, a polgári élet kényelméből a harctérre kényszerült ember különös új hősi típusának mélyretapintó lélekrajza, s az *I Vivi e i Morti*, amely az elpusztult vidékek lassú újjáébredésének nagyvonalú és széles epikája. Magasan kiemelkedik a háborús regények közül Paul Casin könyve: *L'humanist á la Guerre*. Itt feleségéhez intézett leveleiben csodálatos elfogulatlansággal és természetességgel vázolja a frontkatona nagyságát és szenvedését a vas és vér apokaliptikus tájainak háttérével. A háború barbarizmusát meglehetősen tendenciózus németellenes beállítással a spanyol Vicente Blasco Ibanez írta meg. (Az apokalipszis négy lovasa.) A háború anyagi és erkölcsi romlásainak szörnyűségét és a háború utáni társadalom bomlottságát festi drámai erővel a román Cézár Petresco *Intenucare (Elborulás)* című regényében. A mi irodalmunkban legkomolyabb fajsúlyú Zilahy Lajos háborús regénye, a *Két fogoly*, amely részben a mögöttes országrész, részben a hadifogolyélet tükrének kettős rávilágításában mutatja meg a háború lelkét. A magyar összeomlás, s különösen a vörös diktatúra döbbenetes képét a világ felé is beszédesen mutatta meg a

két Tharaud fivér. De sokkal hatalmasabb, a világirodalom legnagyobb regényes memoárjainak soraiba kívánczó Tormay Cecile lángoló víziója ugyanennek a kornak véres infernójáról, a Bujdosó könyv, amely számos európai nyelvre lefordítva leplezetlenül tárta a világ elé a magyar nép forradalmi vértanuságát.

Keveréke a háborús irodalomnak, a mély lélekrajznak és az exotikus kalandregénynek T. E. Lawrence világhírű könyve, A bölcsesség hét pillére, amely valóban kapitális alkotása a XX. század angol irodalmának. Lawrence, aki lelke volt az arab törzsek felkelésének a világháború idején, csodálatos hőskölteményét írta meg ennek az elkeseredett guerilla-háborúnak s egyben eddig páratlanul álló, lélek- és erkölcsrájzat adta a pusztai arab törzsek életének.

A TÖRTÉNETI REGÉNY ÚJJÁSZÜLETÉSE.

A háború hozta meg a történelmi regény új lendületét is. Már a lövészárkok és a frontmögötti részek legkeresettebb olvasmánya volt Tolsztoj Háború és békéje. S közvetlen a háború után egymást érték a monumentális történelmi regények. Legnagyobb alkotás talán ebben az új renaissance-ra virradt műfajban Sigrid Undset két hatalmas középkori ciklusa, két családnak, a Lawrans- és az Audun-családnak három nemzedéken keresztül vitt története, amely az északi kereszténység robusztus első századait szinte a mai társadalmi regény közvetlenségével jeleníti meg. A két regény megírása közben történt a Nobel-díjas norvég író nő konverziója, s ezeket követték mai katolikus regényei, a Gimnadénia, az Égő csipkebokor és az Ida Elisabeth. Elődje a katolikus szellemű történelmi regényben az osztrák Enrika Handel Masetti (Jesse und Maria). Jelentős érdemeket szerzett a katolikus történelmi regény újjászületése körül a cseh Jaroslav Durych, akinek nagy Wallenstein-trilógiája komoly irodalmi értékű alkotás. A svéd Völsung-mondák regényeit és XII. Károly svéd király kalandos heroizmusát a szintén Nobel-díjas svéd Werner von Heidenstam írta meg. A legnépszerűbb olvasmányok közé tartoztak az orosz Dimitrij Mereskovszkij hatalmas történelmi panorámái (Leonardo de Vinci, Nagy Péter cár). A német Ottó Gmelin a népvándorlások tömeglélektani regényeit írta meg Das Neue Reich és Dzsingisz-kán című könyveiben. Nagyvonalú fantáziagazdag a svájci Johannes Muron Columbus regénye. Véres borzalmakban gazdag Eduard Stucken mexikói kolonizációs regénye a Weisse Götter. Az első

amerikai fölfedezések wiking útjainak kalandos tengeri lovagregényét írta meg az izlandi Gudmundur Kamban „Hatalmas földet látok messze” című lebilincselőn érdekes könyvében.

A mi irodalmunk különösen gazdag történelmi regényekben. Talán Herczeg Ferenc is ezen a téren érte el legnagyobb sikereit. Alkotásának egyik legkiemelkedőbb darabja marad a költői lendületű és széles epikai erejű Pogányok, a magyarság ősi keleti hagyományainak drámai összeütközése a győzelmes nyugati kultúrával. Újabb oeuvrejében is egymást érik a költői szépségű történelmi regények. (A fogyó hold, Az élet kapuja, Pro Libertate, Rákóczi Ferencnek és a kuruc fölkelésnek nagy regénye.) Gárdonyi Géza legkiemelkedőbb alkotásai is történelmi tárgyúak. Bár nála költött személyek gyöngéd finomságokig kifaragott érzelmi regénye kerül bele hatalmas történelmi háttér távlatába. Zéta és Emőke sorsa a Láthatatlan emberben kissé drámaibb és hatalmas történelmi távlatba állított változata Ábel és Eszter kispolgári történetének. Az Isten rabjaiban Zétát Jancsi fráternek hívják. Az Egri csillagok pedig talán az első regényes életrajza irodalmunkban Bornemissza Gergelynek. Surányi Miklós a Nápolyi asszonnyal és az Egyedül vagyunk Széchenyi regényével legkitűnőbb történelmi regényíróink sorába lépett. Pékár Gyula a húnmagyar mondakör anyagát dolgozta fel szélestávlatú regénytrilógiává. Különösen az új erdélyi irodalom kedveli ezt a műfajt. Kós Károly (Országépítő), Makkai Sándor (ördögsekér, Sárga vihar), Szántó György (Bábel tornya, A földgolyó, Stradivári) a történelmi regények egész sorával gazdagították irodalmunkat. Erdély történetének legmozgalmasabb időszakát, Báthori Gábor és Bethlen Gábor korát elevenítette meg Móricz Zsigmond monumentális trilógiájában, az Erdélyben. Gulácsy Irén Fekete vőlegények című könyve a mohácsi vész korának drámai erejű hőskölte-ménye, Nagy Lajos monumentális történelmi portréregény, a Pax vobis pedig a Rákóczi-kor gazdag árnyalású rajza. Tormay Cecil csodálatos költői szépségekben gazdag és mély szimbolizmusú trilógiában írta meg a tatárjárás tragikus korát (Az ősi küldött). Újabbán Kodolányi János (A vas fiai) és Dénes Gizella (Boldogasszony hadnagya, Aranyliliom) is érdemes munkát végzett ezen a téren. Gáspár Jenő katolikus szellemben írt történelmi regénye, A világ orvosa a keresztény megújulás drámai küzdelmét írja meg a császári Róma pogány dekadenciájával.

Az angol Lyton Strache a történelmi regényt romantikus és epikus szélességű műfajból, a lélek tilos és kényes területein vadászó, leleplező,

ironikus életrajzzá alakította át. Leghíresebb műve Viktória királynéről és Erzsébet és Essex szerelméről írt két könyve. Hű tanítványa André Maurois, Shelley (Ariéi), VII. Edward és Lord Byron életrajzírója. Guy de Pourtalés Liszt és Wagner életének szentelte munkásságát. Világszenzáció volt az amerikai Róbert Gravesnek az egész augusztusi korszakot leleplező nagy regénye, az Én Claudius, briliáns Francis Hackett két nagy életrajzi regénye VIII. Henrik angol és I. Ferenc francia királyról. Az osztrák Stefan Zweig Mária Antoinette és Mary Stuart és a világot körülhajózó portugál Magellan életrajzát írta meg. Egészen más természetűek a dán Jörgensennek mély áhítattól fűtött életrajzai Assisi Szent Ferencről és Sienai Szent Katalinról. Inkább ebbe a műfajba vág a spanyol Eugénio d'Ors hatalmas világtörténelmi távlatokat táró regénykölteménye Katolikus Izabelláról és Aragóniai Ferdinándról, akiknek történetét különben Josef Kesten is megírta, vagy Papini egészen felmagasztosult Storia di Cristója és hódoló Dante életrajza, a Dante vivő. Egészen kivételes színvonalat képviselnek ebben a műfajban Reinhold Schneider életrajzai (Das Leiden des Camoes és II. Philipp). Nálunk legsikeresebben műveli ezt a műfajt Harsányi Zsolt, Madách, Zrínyi Miklós, Munkácsy Mihály, Liszt Ferenc életrajzi regényírója. Újabban Szabó Mária Lorántffy Zsuzsannája és Zsigray Julianna Erzsébet királynéja is gazdagította életrajzi regényeinek sorát.

A LÉLEKTANI REGÉNY ÚJ ÚTJAI.

Az analitikus lélektani regény is sokat fejlődött, míg eljutott André Gide Faux-Monnayeurs-jéig. Gide első regényei még a hagyományos francia típusú egyvonalú lélektani regényt képviselik, szorosan körülhatárolt, egyetlen probléma drámai konfliktusába sűrített cselekményével. Az alakok csodálatos, tiszta szépségű rajza fog meg a Porté Étroite-ban és a Symphonie Pastorale-ban. Sokkal bonyolultabb, szinte kalandos cselekmény szövédik a Les Caves du Vatican nietzschei eszmékből formált hőse, Lafcadio, a gidei Übermensch körül. Faux-Monnayeurs azonban már nem kerekded cselekményű, hanem különböző irányból induló és más-más felé haladó történetesszálak különös egymásbaszövéde. Az egész életnek, az igazi érzések hamis értékesítésének, hamis utakra tévedt vágyaknak s párhuzamosan magának a regénynek, mint irodalmi jelenségnek lényegét akarja tükröztetni Gide, különböző síkok prizmaín áttört, színes képtöredékekben és eszmefoszlányokban. Látszólag szintén a hagyományos drámai regény tömör formájá-

ból indul el François Mauriac, de regényeiben, amelyekben megdöbbentő képek rémlenek fel előttünk a vidéki polgárcsaládok életéből, az emberi kísértések és a hit parancsai közt vergődő lelkeknek valóságos misztikus költőjévé mélyül. Még jobban át vannak itatva miszticizmussal Georges Bernanos kevésbé biztos vonalvezetésű, de annál félelmesebb belső izzású regényei. Ők ketten, Dániel Rops-szal új utakat keresnek a Huysmans-szal erősen fellendült katolikus regénynek, amelynek az egész világirodalomban magas színvonalat és eredetiséget biztosítanak olyan súlyos egyéniségek, mint az angol G. K. Chesterton, Maurice Baring, Hilaire Belloc, a német Gertrud le Fort, vagy az amerikai Villa Cather. A mi irodalmunkban Bálla Borisz kapcsolódik be ebbe a vonalba igen tehetséges kísérletekkel. Általában a lélektani regény egészen új, szellemibb vágányokra tolódik át. Már a naturalista Gerhard Hauptmannál is megtörtént ez a spirituális áttérés. Der Narr in Christo, Emanucl Quint című regényében egy vallásos rajongás patológikus lélekrajzát írta meg, majd Insel der grossen Mütter című regényében mesterségesen felidézett primitív miliőben a matriarchátus mítoszának kialakulását festette meg egy ősi táj exotikus pompájában. A primitív lélek franciskánus jóságát gyönyörűen festik Francis Jammes és a flamand Félix Timmerman regényei. Érdekes kísérlet ebben az irányban Stin Streuvels Almája is.

Bizonyos misztikuma van az áldozatos forradalmár és a szocialista hős lelkeségének is André Malraux regényeiben (Les Conquérants, Conditions humaines). De egyébként a vallásos hithez és erkölshöz meg nem tért modern író egyetlen misztikumot ismer, s ez a kék, a szerelmi gyönyörűség titokzatos szenzációja. Ennek rejtelseibe akar behatolni D. H. Lawrence, aki Lady Chatterley's Lover című regényében a szerelem egész fizikai mechanizmusának részletes átkutatásával próbált az erotikus érzések és izgalmak s az orgiasztikus elragadtatás bonyolult lélektani homályában némi világosságot deríteni. Ezt a titkot nyomozza, de inkább még érzelmi alapon a Sons and Lovers-ben és szinte mitikus magasságba emeli a The Serpent Plumed-ben az ősi aszték vallás fantasztikusan újjáéledt mexikói szektájának véres történetében. Lawrence-nél a civilizált ember gátlásai kerülnek drámai konfliktusba ősi ösztönei kielégülésének vágyával. Ezek a kérdések foglalkoztatják újabban Henry Montherlant képzeletét is levelekben írt Les jeunes fiiles című regényében és ennek folytatásában.

Sok író a bomladozó, kezdetleges lelkeségek kutatásában akarja megtalálni a leghomályosabb érzelmi jelenségek titkát. A mai irodalomban sok

a gyermekregény. Edward Sackville West híres regényében a Simpsonban egész sora vonul fel a ragyogóan ábrázolt gyermektipusoknak. A pubertáskor lelki válságai is sok regénynek adnak hálás tárgyat. A gyermeklélektani és a kalandregény különös keveréke Richard Hughes A Highwind of Yamaica. Rokonaik látogatására utazó gyermekek egy kalózhajóra kerülnek s később a bíróság előtt elrablóik mellett vallanak. A még kezdetlegesebb állati ösztönélet is nem egy kitűnő megfigyelő kezében vált izgalmas érdekességű regénnyé. Elég csak Félix Salten világhírű özregényére és Swen Fleuron közismert állattörténeteire utalni.

Az írók más csoportja a lélek különös töréseire, kettős életére, a belső meghasonlottság különös schizofréniás tüneteire kíváncsi. Klasszikus típusa ezeknek a regényeknek Hermann Hesse Demiánja. Ilyen Babits Mihály Gólya-kalifája, s ehhez a lelkileg meghasonlott típushoz tartozik Zilahy Lajos, a Fegyverek visszaneznek című regényének hőse is. Fokozzák ezeknek a lelki kettőségeknek, az önmagukkal meghasonlott hősöknek érdekességét azzal is, hogy exotikus miliőbe helyezi őket. Ma ismét sok és kedvelt az exotikus tájon játszó, csodás kalandokat kergető regény. De a mai exotikus regény már nem a Robinsonádok fortélyosabb fajtája, mint még Kiplingnél is volt, a Dzsungel könyvében, hanem mély lélektani regény Dosztojevszkij vagy Proust iskolája szerint. Legnagyobb a regénynek ebben a válfájában a lengyel származású angol író, Joseph Conrad, a Lord Jim, a Typhon s még egész sereg izgalmas és egyben mély kalandregény szerzője. Hozzá és az expresszionistákhoz járt iskolába Pierre Mac Orlan (La Cavalière Elsa) és Pierre Benoit, aki azonban inkább humorral pótolja, ami nála lélektani mélységben hiányzik. Az angol irodalom különösen gazdag ezekben a modern exotikus kalandregényekben. Még olyan nagy író, mint Priestley, is szívesen rándul ki erre a területre. Faraway című regényének hősei fantasztikus uránérc-örökséget hajszolnak egy ismeretlen szigeten. Természetesen a hangsúly az alakok mesteri rajzán van itt. Egészen kivételes sikerük volt Pearl S. Buck kínai tárgyú regényeinek. Laurids Bruundán író a fűszerszigetek paradicsomi világába viszi olvasóit. Madelon Lulofs holland írónő pedig a maláj gumiültetvények életét eleveníti elénk sok drámaisággal.

Sokszor annyira keresik a rendkívülit, a csodást, a legmodernebb regényírók is, hogy teljesen elszakadnak a valóságtól. Nem az Anatole France-féle bölcséleti meséről van szó, amelynek allegorikus alakjai és története a való életet tükrözi, hanem azokról a művekről, amelyben a hős lel-

kéből nőnek ki az irracionális tájak, sőt egy egészen különös álom világ imbolygó látomásai, mint Julién Green műveiben (*Le Visionaire*) vagy Franz Kafka köznapi színei ellenére is kísérteties Kastélyában. A fantasztikus mese bizarr fordulatait, titokzatos összefüggéseket szimbólumai és egészen mély lelkiség teszük nyugtalanító olvasmánnyá Ernst Penzoldt regényét az *Idolinot* és Zuckmayer *Salvare-jét*. A mi irodalmunkban Zilahy Valamit visz a víz című regénye és Körömdi Találkozás és búcsú-ja tartoznak ebbe a kategóriába.

AZ EXPRESSZIONISTA REGÉNY.

A mai életet, főleg a háború utáni nyugtalanságot, a nagyvárosok technikai csodáktól, színes neonfényektől remegő, szilaj dinamikáját, a bizonytalanság, a vakmerő érvényesülés, modern condottiere típusának lelkiségét különösen jól tudta érzékelteni az expresszionizmus mozgalmassággal zsúfolt, a film példájára, szüntelen változó képeket egymásba villantó, idegesen remegő stílusa. Sokan választották hát ezt a stílust, különösen nagyvárosi regények, vagy sportélmények megírására. Az amerikai Dos Passos Newyork egész életének keresztmetszetét adó regénye, a *Manhattan Transfer*, jellegzetes példája az expresszionista regénynek. Ebben a stílusban ír Ernest Hemingway a boxbajnokok világáról és William Faulkner a borzalmas lynch-lélektan vad ösztöneinek és az alkoholcsempész bandák sötét üzelmeinek sátáni világáról Dosztojevszkij misztikus mélységével. Ilyen kísérlet Jákob Wassermann nagy regénye, a *Christian Wahnschaffe*, amely a századfordulót követő feszült légkör fiatal lelketének nyugtalan válságát akarta megfogni, s a *Fali Mauritius*, a fórradalmakat követő idők lelki bomlottságában az öregebb és ifjabb nemzedék, apa és fiú áthidalhatatlan ellentétének regénye. Az orosz forradalmi léleknek félelmes, vizionárius erejű rajza André Bjelej két regénye, az *Ezüst galamb* és a *Szentpétervár*. Erősen a miszticizmusba hajlik már Alexej Remisov finom expresszionizmusa. Iván Bunin pedig inkább a lélekrajz sejtelmes, gyengéd árnyalataira helyezi a súlyt. A mai gigászi technika motorlelkületének világtávlataiba állított nagy eposza a német Alfréd Döblin regénye, a *Berge, Meere und Giganten* és modern világvárosi rajza, a *Berlin, Alexander-Platz*. Van katolikus szellemű expresszionizmus is. Magas irodalmi színvonalon álló példája ennek Franz Herwig *Sankt Sebas-*

tian in Venedigje, vagy Erich Kühnelt-Ledin nagy regénye a világnézetek harcáról, a Kapitalisten, Kommunisten und Jesuiten. Az expresszionizmus folytatása, mintegy posztexpresszionistának mondható ez a regénytípus, amely különösen a latin népeknél divatos. Teljesen intellektuális műfaj ez. Groteszki, játékos elferdítése a valóságnak, egész az irracionális határáig a mai gépi és teljesen mechanizált világkép kipellengérezése. Legeredetibb ebben a stílusban a spanyol Ramón Gomez de la Serna. Nagysikerű regényei: a Fehér és fekete özvegy, a Valószínűtlen orvos és Gustav, a mindegyik fölösleges, egytől-egyig jellegzetes példái ennek a regénytípusnak. Giovanni Papini Gogja sorra veszi korunk nagy tévtanainak prófétáit és főpapjait, téveszméinek és előítéletének bálványait, s a leggyilkosabb polémia pergőtüzével csap le rájuk. Szelídebb, inkább a mai teljes relativitás bizonytalanságait csipkedő szatíra a spanyol Miguel de Unamuno Kőd c. regénye. Luigi Pirandello, Forog a film címen, a divatos mozivilág felszínességeinek, szenzációlázának pamfletjét írta meg. Jean Cocteau érzelmi elemekkel keveri valóban fejtetőre állított groteskségeit. Igazi klasszikusa ennek a groteskségnek Massimo Bontempelli, a „mágikus realizmus“ megteremtője, akinek regénytárgyai képzeltek, gyakran képtelen lelki tulajdonságok körül forognak, amelyeknek következményeit azonban gondos realizmussal és finom lélektanál vezeti le. Legutolsó regényében: Emberek az időben, egy családról van szó, amelynek tagjaira szabályos időközökben ugyanaz a rettenetes sors vár. Jean Giraudoux regényeiben nemcsak a beállítás fantasztikus, hanem a túlsúfolt, csapongó, sokszor a csipkefinomságig szeszélyes stílus is. A legfiatalabb olasz írók közül ugyanebben az irányban halad Moravia, akinek Gli Indifferent! című regénye egyike volt a legnagyobb irodalmi és közönségsikereknek. A realizmus legszigorúbb lélektanával rajzolja meg Moravia hőseinek belső fejlődését, amely azonban váratlanul a legirracionálisabb válságok örvényébe sodródik.

ÚJ TARGYIASSÁG ÉS POPULIZMUS.

A stilizált formáknak, a nyugtalanul remegő, fantasztikusan zsúfolt előadásmódnak, a rendkívüli vágyaknak, homályos és misztikus telkeknek visszahatásaképpen újra megjött az egyszerűnek, a természetesnek a vágya, az irodalomban és képzőművészetben egyaránt. A festészet új tárgyiassága azonban éppen úgy nem a régi naturalizmus, mint ahogy a regényirodalom-

ban is messze van Zolától az az új elbeszélőpróza, amely a primitív osztályok egysíkú és mégis nehezen megközelíthető lelkeit, a dolgok éles és szorosan körülhatárolt megfigyelését és az előadásnak szinte lineáris egyszerűségét keresi. A nagyvárosok legalsóbb néposztályainak életéből, a kispolgár és a proletár életviszonyainak határterületéről veszi tárgyait ez az új szemlélet. Éppen ezért kapta a populizmus nevet. Az elnevezés egyébként André Therivetől, az ismert nevű kritikustól származik, akinek Anne című regénye az első kísérlet ebben a műfajban. Vannak igen tehetséges művelői, akik a leszürkítő, nyomasztó környezet ellenére is érzelmes költők tudtak maradni, mint a fiatalon elhunyt Eugène Dabit. A populizmus különben úgyszólván hivatalos irányává vált a szélsőbaloldali politikai meggyőződésnek. Ebbe az irányba tért el a dadaistának, majd szürrealistának indult Louis Aragon, aki a francia szocialista- és munkásmozgalmak regényeit írja a legvilágosabb naturalista stílusban. Legnagyobb művész a populisták közt az inkább félparaszti milió csodálatosan finom költői rajzával Jean Giono, aki legújabb regényében, a *Bataille dans la Montagne*-ban az Alpok lakóinak küzdelmes életét fejlesztette egészen monumentális, modern prózai eposszá. Ideszámíthatjuk a manapság népszerű Hans Falladát is (*Kleiner Mann was nun?*). A legújabb orosz regény inkább a régi naturalizmusnál tart még. Ebben a szellemben, szélesen elterpedő, formátlan regényekben dolgozza föl az új orosz életet, mutatja be a megváltozott társadalmi rétegződést és az új kérdéseket. Természetesen bíráló ellentmondás nélkül, inkább némi kis propaganda mellékizzel. Talán a legtehetségesebb és legtárgyilagosabb, így a legművészebb is köztük Mihail Csolokhov, a *Csendes Dón* című nagy trilógia szerzője, aki művében a dónmenti szocializált gazdaságok, a cholchoszok életét festi meg, Fedor Gladkov, Gorkij és Korolenko tanítványa, *Cement* című regényében a polgárháborúból való ipari kibontakozás folyamatát írta meg erős részrehajlással. Boris Pilniak (*A Volga a Fekete-tengerbe ömlik*) a Dón-medence felduzzasztásának gigászi munkáját énekelte meg kissé az expreszionizmusba hajló elragadtatottsággal. Katajev is az öt éves terv végrehajtásából merít tárgyat, de érdeme, hogy a dolgokat humorral szemléli és burkolt kritikával kíséri.

A populizmus később annyira az élet legsiralmasabb, szennyben és bűnben, éhség és kórság közt vergődő legaljából kezdett meríteni, hogy sokan az új irányt már egyenesen „miserabilisme-nek” nevezik. Ezzel egyúttal a nyelvbe is belevette a legkiélezettebb külvárosi argókat, slangeket,

az úgynevezett jassz szójárast, sőt a legmosdatlanabb útszéli kifejezéseket, parlagi és trágár kiszólásokat is. Valóságos mintapélda ezen a téren a különben igen tehetséges Ferdinand Céline nagy regénye, az Utazás az éjszaka mélyére és a Mórt á Crédit (Halál hitelre).

Nálunk Zilahy Lajos színpadon tett a populizmussal visszhang nélkül maradt kísérletet. Legújabbán Babay Józsefnek és Terescsényi Györgynek olvastunk néhány sikerült populista regényét, természetesen ennek szélsőséges kinövésai nélkül.

Szerencsére a nagy, szélesen hömpölygő, romantikus szépségekben gazdag mese sem hiányzik a mai regényirodalomból. Lagerlöf Zelma néhány feledhetetlen nagy regénnyel ajándékozta még az irodalmat. (Gösta Berling, Az Antikrisztus csodái, Jeruzsálem, a Számkivetett.) Az ő nyomdokain halad a fiatal norvég Trygve Gulbraussen, s az izlandi Gunnar Gunnarson és Gudmundur Camban, aki a Skalholti Szűzben egy izlandi lánynak állhatalos küzdelmét írta meg szerelméért. Talán a legköltőibb és legmélyebb az új romantikus mesélők közt Franz Werfel, a Nápolyi testvérek, s a Musa Dagh negyven napja szerzője, mind a két regény hatalmas koncepciójú alkotás és feledhetetlen élmény.

A NOVELLA ÚJJÁSZÜLETÉSE.

Közvetlen a háború után következő korszakban rossz világ következett a novellára, akár a rövidebbre fogott és egyetlen meseszálú regényt, akár a rövidebb, drámai tömörségű elbeszélést, vagy azt a műfajt értjük alatta, amelyre leginkább a francia conte elnevezés illik. Ebben a korban annyira divatba jöttek nagyléleketű, rendszeren két- vagy háromkötetes regények és a novella annyira hitelét veszítette, hogy egy jó évtizeden át a kiadók sokszor egészen mereven elzárkóztak novelláskötetek kiadásától. Valahogy az a felfogás alakult ki, hogy egy novella terjedelme kevés egy érdekes jellemnek kielégítő feltárásához s a bonyodalom sem mélyíthető el benne eléggé, hanem a felszínen marad és leegyszerűsített átlátszóságában nem kelthet kellő érdeklődést. Hozzájárult ehhez, hogy a napilapok, a tömegével felburjánzó magazinok ontották a selejtes novellákat s ez a tömegtermelés, főképen a tárcanovellák selejtes, rendszeren a szűk terjedelemhez szabott tartalma, annyira lerontotta ennek a műfajnak a hitelét, hogy az olvasókban egy időre megcsappant iránta minden érdeklődés. Az igaz, hogy csak-

ugyan nem is igen jelentkezett a novellairodalom terén jó ideig sem új Maupassant, sem új Mérimée.

Csakugyan új, erős novellaíró tehetségeknek kellett jönniök, akik ismét felrázták a közönséget közönyéből és új érdeklődést keltettek nála ez iránt a méltatlanul mellőzött s valóban világirodalmi remekekkel büszkélkedő, nehéz és elragadó műfaj iránt. Az így felkeltett új érdeklődés azután visszamenőleg teret nyitott a közöny időszakában mellőzött, de értékes novellatermésnek is. A novella renaissance-áról tanúskodik, hogy Franciaországban például a legjobb és legmodernebb írók műveit kiadó Nouvelle Revue Française új novellasorozatát nyitott. Nálunk pedig a Nyugat folyóirat indította meg a modern külföldi irodalom legjobb novellatermését bemutató Dekameronját.

Talán Paul Morand, a jeles fiatal francia író volt az első, aki új ösvényt vágott a háború utáni irodalomban a novellának. A megújított és rétegződésükben és élettűtemükben átalakult metropolisoknak ideges remegését, neonfényekben, hipermodern bárókban tündöklő éjjeli világát varázsolták elének a *Tendre Stock*, az *Ouvert la nuit* és a *Fermé la nuit* tömör, erősen kifejező markáns színekben viliódzó novellái. Marcel Jouhandeau a kisvárosi francia életnek félszeg, különös, szinte már a fantasztikumba csapó alakjait vonultatja fel a *Chaminandour*-sorozatban. Egészen új atmoszféra ez, amely mind a novella-, mind a regényirodalomban erősen kezd érvényesülni. Mágikus realizmusnak szokás nevezni. Ez a realizmus nem hétköznapi értelemben véve vetíti elének a valóságot, hanem különböző sikokban és fokozatokban a hétköznapi, mindenki által megismerhető, úgynevezett nyilvánvalóságtól az álomig, a tudatalattiig és a természetfölötti költőiségig. Marcel Arland novelláiban például inkább ez a finom költőiség árad el. Míg Alexander Arnoux a titokzatost és a rejtelmest teszi elbeszélései mágikus középpontjává. A borzalmassal párosul ez a felfokozottság az amerikai William Faulknernél, Sherwood Anderson pedig a Middle West életének realitását szövi át bensőséges, költői mélységgel.

A német irodalomban a hosszabb lélekzetű, erős cselekményű, de szigorúan egy körbe zárt és megrázó csattanóra kipoentezett mese vált újabban divatossá. Hauptmann, Thomas Mann, Schnitzler, Wassermann és Stefan Zweig legjobb szépprózai alkotásai készültek ebben a formában: a *Phantom*, a *Hajnali párviadal*, az *Amok*, *Caxamalca aranya*, *Mario* és a *varázsló*.

A spanyolok a régi novelas ejemplares cervantesi hagyományait elevenítették fel s előljárt példával egyetemes nagy szellemük Miguel de Unamuno.

Más vonalon a groteszk és szatirikus elbeszélés talált mesterekre s a novellának ez a fajtája is a mágikus realizmus síkjára emelkedett. Valami barokk líraiság zsúfoltsága és hipermodern színekkel telt groteszkség közt ingadoznak Ramon Gomez de la Serna novellái. Sőt ő továbbfejlesztve ezt az irányvonalat, szinte regényszerűvé dagasztotta a közös szára felfűzött groteszk novellák sorozatát, mint a Valószínűtlen orvosban. Ez a fajta világszatíra Giovanni Papini Gogja. Pirandello darabjainak különös kettős fényjátéka a valóság és a képzelet közt. Pirandello maga is egyike volt az új olasz irodalom legjobb novellistáinak, de kisebb elbeszéléseiben megmaradt a közvetlen előadás és a valóság területén, legfeljebb abban különbözött a tiszta elbeszélőktől, hogy novelláinak mindig mélyebb eszmei tartalma vagy valami bölcséleti tanulsága volt. Igazi mesterművek az angol Tania Blixen és Katharina Mansfield novellái. A legújabb német irodalomnak elismert novellistája Manfred Hausmann és Georg von der Vring.

A nagyobbléleketű elbeszélésnek, amelyeket az elmélyített lélekrajz és a lezárt kerek mese szinte kis regények rangjára emel, igazi mestereit találjuk az északi irodalmakban. Henrik Pontoppidan és Andersen Nexö a mai dán életnek csodálatos finomságú társadalmi és lelki rajzait adják szélesen megalapozott elbeszéléseikben. Johannes V. Jensen a modern technika díszletei közé helyezi misztikus erejű történeteit. Knut Hamsun a lélek benső drámáit oldja fel gazdag természetlírában, Sigrid Undset, aki különösen írói pályája kezdetén kedvelte a novellaformát, az asszonyi érzelmesség finom impresszionizmusát burkolta be az előadás szentvelen objektivitásába. Gunnar Gunnarson izlandi novelláiban a tenger és egy ősi szabadságában élő monumentális természet hatalmas színpadán játszódnak le töretlen lelkek, erős elhatározások szüzi drámái. A mi irodalmunknak is legelsőrangú novellistái vannak Herczeg Ferencről Csathó Kálmánon át Surányi Miklósig, akik a magyar középosztály hol mélyebben alapozott, hol kedves derűs felszíneken maradó problémáit boncolgatják és érzelmi életének finom bensőségét festik novelláikban. Újabban Zilahy Lajos megkapó lirizmusa és művészi formái s Szitnyai Zoltán biztos meglátásai gazdagították a novellának ezt a területét, Ambrus Zoltán költői szimbolizmusát fejlesztette tovább s az újabb irodalom legmesteribb eszmei novelláit írta Tormay Cécile. Az egyszerűség, a tiszta vonalúság s a leggondosabb és legszemléltetőbb helyzet és lélekrajz jellemzi Kosztolányi Dezsőnek, művészeté legnemesebb próbáit adó novelláit. Olykor a monumentalitásig nőnek Móricz Zsigmond parasztnovellái. A rövidrefogott, drámaivá tömörített novella hatalmas

csattanói Bíró Lajosban találták meg mesterüket. Karinthy Frigyes mindezt groteszk humorral gazdagította. A legfiatalabb nemzedék erőstehtségü novellistái Dallos Sándor, Babay József. A fiatal erdélyi irodalom is adott néhány igazán erős, eredeti tehetséget. Nyirő József nagy költőisége, szinte misztikus természetnézete, eredeti humora kivált elbeszéléseiben és novelláiban bontakozott ki. Tamási Áron a székely népiségnek néhány remekül csiszolt és östüzü drágakövével ajándékozta meg a novellairodalmunkat. Híres műve, az Ábel is ízes, tiszta derűjű, ózondús természetszagú novellák sorozata.

A lengyelek mai novellairodalmuk legjavának Ferdinand Goetel erőteljes realizmussal és mégis nemes pátosszal megírt elbeszéléseit tartják. Juljan Ej smond finom megfigyeléssel írt állattörténetei kitűnők. A cseh irodalomban Karéi Czapek novelláin kívül nagyra értékelik Jaroslav Haseknek Svejkről, a derék katonáról szóló humoros novellasorozatát, amely egy buta közkatona alakján át az osztrák hadsereg copfjait próbálta szatirizálni. A. könyvet népszerűvé hazájában erős cseh sovinizmusa, a világon pedig pacifista iránya tette. A legifjabb nemzedékből kiemelkedik Vladislav Vancura, akinek Szeszélyes nyár című novellája képzeletgazdag és finom iróniájú írás. A délszláv írókat szinte könnytől fátyolos szemlélet, vagy halk irónia jellemzi művészi veretű, gondosan megformált novelláikban. Szeretik a parasztszocializmus problémáit is. Sőt olykor a végtelenbe révedő sejtelmességig is fölemelkednek; a szlovén Iván Cankart, a horvát Jankó Leskovart, Dinko Simunovicot és Vladimír Nazart, továbbá a bolgár Györgyi Tomalevskyt említjük fel.

A HUSZADIK SZÁZAD KÖLTŐI MOZGALMAI.

A költészet mindig legjobban mutatja a század szellemi színváltozásait. A huszadik században pedig a költészet csaknem kizárólag egy a lírával. A hősköltemény, az epika a halott műfajok közé számítható. Egészen kivételes jelenség századunkban az igazi eposz, mint az újgörög Costis Palamas bizánci mozaikok színgazdagságával pompázó hőskölteménye, A király fuvolája, amely II. Bazíl császárnak, a híres bulgaroktonnak vitézi tetteit és nagyságát énekli meg. Ma még az elbeszélő tartalmú költemények is annyira át meg át vannak szöve lírával, hogy inkább lírai költeményeknek számítanak. A ma költészetének megnyilatkozási formája a líra.

A kor nyugtalansága, új területekre kalandozó merészsége, eszméinek és formáinak forradalmi átalakulása éppen a lírában nyilatkozik meg legszembe-tűnően. A regény és a dráma csak szerényen próbálkozik a líra által már kitaposott utakon. A legnagyobb kilengéseket egészen a dadaizmus minden tartalmát és formát szétrobbantó frenéziséig csak a líra tette meg. Négy évtized alatt valóságos körpályát fut meg. A szimbolizmus sokszor a forma és a nyelv virtuozításokat hajszoló művésziességétől, a versben elérhető legnagyobb zeneiségtől indul el és a formai anarchia remegő és rikácsoló kakofóniájáig jut el, hogy azután ismét visszatérjen a legzártabb formákig, sőt az értelemről is elvonatkozott abszolút zeneiséget tegye eszményképévé.

A XX. század tulajdonképpen folytatja a XIX. század végén induló szimbolizmust, amelynek lényege, hogy a költői nyelvet és a költői emelkedettséget ismét elkülönítse, a realista és népies irány természetességétől, amely viszont a romantika szónokiasságának leküzdésére mennél egyszerűbbé, mennél közvetlenebbé és köznapibbá akarta tenni a költői nyelvet is. A szimbolizmus hadat üzent ennek a pongyolaságnak, s a verset megint ünnepélyessé, keresett képekkel fölékesítetté, magasan szárnyalóvá tette, de egyben küzdött a victorhugói szónokiasság ellen is, amelyben sokszor üresen kongó dagályt látott. A versben áhítat bensőségét, a szellemnek felszárnyaló extázisát kereste, s így önkéntelen újra belebotlott bizonyos szónokiasságba. Szónokiasságának azonban művészileg elragadtatottnak és elragadónak kellett lennie. Nem annyira szónokias volt ez a vers, mint inkább ékesenszóló és igazi múzsára talált például Noailles grófnőben, vagy D'Annunzio lírájának csodálatosan zengő dekoratívágában.

Ezzel a vers újra élesen elvált a prózától, bár más vonalon kezdett közeledni hozzá. Bő mondanivalója, a belézsúfolt asszociációtömeg tartalmi gazdagsága szétrepesztette a formákat. A kötött sorok és rímek bilincset nem bírta el a versek lihegő dinamikája, s a Walt Whitmantól ihletett expreszszionizmus és futurizmus megindítja a formabontás forradalmát, amelyben ugylátszik, hogy ismét teljesen elmosódik minden határvonal vers és próza közt. De ezúttal inkább a próza követi a verset extatikus kilengéseinek, szakadozottságának, s a természetes közvetlenségtől merőben eltérő rap-szodikusságának zegzugos ösvényein.

A líra tehát a legzilataltabb és legszélsőségesebb keresés bizonytalanságában vajúdik. De közben vannak nagy beteljesülései. Vannak költők, akik a nyugtalanság vad örvénylésében megtalálják magukat és biztos irányu-

kát, s egészen kivételes magasságokig emelkednek. Ennek a kornak vannak igazán nagy lírikusai. Sőt sokszor az, amit regényben vagy drámában nagy-nak tartunk, igazában szintén lírai remeklés.

POSZTSZIMBOLIZMUS.

A századforduló után Európa-szerte már az egész lírai költészetben uralkodó a szimbolista irány. Csakhogy míg első időszakában nagyjában egységes volt, legalább alapelveiben és főbb vonásaiban, addig húsz éves múlt után, az új század elején nagy egyéniségek kezében az irányoknak és az iskoláknak egész sorára szakadt. A régi tiszta szimbolista hagyományokat még leginkább Albert Samain, Henry de Régnier és Stuart Merille őrizte, de a Phalange folyóirat körül csoportosult kör a tiszta zeneiség felé igyekezett eltolni az egész irányt, s az úgynevezett „musicisme“ megalapítója lett. Paul Fort a régi francia ballada világát egyesítette a modern képzelet könnyű játékoságával. A belga Verhaeren lantján az eredetileg finomkodó, esztétagyönyöröket kereső irány egy haladásának büszkeségétől mámoros Európa lírikus kardalává vált, az anyag, az erő és a szellem frigyének hatalmas erőfeszítését zengő látomások költészetévé. A Villes Tentaculaires, a Forces Tumultueuses és a Multiple Splendeur orgonaszavú költőjének óriási hatása van Európa-szerte. Francis Jammesnél ellenkezőleg, az egyszerű és kis dolgok átszellemült szerelme felé tisztul ez a költészet. A szimbólumok és allegóriák elhalványulnak. Maguk a tárgyak lépnek nála előtérbe. De a tárgyak megtelnek isteni rendeltetésük s Teremtőjük érintése hordozásának misztikus jelentőségével. Az egész természetet egy összefogó angyali szellem neofranciskánus igézete lengi át. Légies finomságú képekbe öltözteti a tárgyak érzékeny átszellemültségét az angol John Drinkwater és John Masefield is. André Gidénél éppen ellenkezőleg, egy szélsőséges individualizmus a pillanatkinálta gyönyörűség megragadásának evangéliumát hirdeti az ifjúság előtt a Nourritures terrestresben.

Az osztrák Rainer Maria Rilkenél magasztos és a legfinomabb gyöngédségig érzelmes, de a képekké idealizált tárgyak végtelen változatán át istensóvárgó litániákká emelkedik a szimbolizmus a Stundenbuch ezercsen-gésű verseiben. Az angol Thompsonnál sokkal határozottabb formákat ölt ez a Rilkenél kissé panteisztikus ízű szellemiség és kifejezetten vallásos miszticizmussá tisztul. Az alázatos imádság fennköltzavú költője a lengyel Jan Prokocim is. Richard Dehmelnél a testi szerelem és a nagy társadalmi

problémák mélyebb emberi átérzésévé válik a szimbolizmus, Stefan Georgénél és körénél pedig zárt eszményi világgá, a szimbólumoknak szinte gótikus szertartású hierarchiájával, amelyből lassanként egy klasszikusabb tisztultságú, szinte Goethét túlszárnyaló humanizmus nőtt ki. Ezen a mély emberi lehiggadáson átment később Rilke költészete is a Duinói elégiákban. A George-iskolához tartozik a nemrég elhunyt nagy holland költő, Albert Verwey. A spanyol Juan Ramón Jimenes egyike a szimbolizmus legnagyobb költőinek. Érzékeny művész és a különben inkább melegházi virágokat termelő szimbolizmus (Maeterlinck: *Les Serres Chaudes*) nála harmatos üdeségüvé válik. Egyik legkiválóbb mestere a szimbolizmusnak a dél-amerikai Ruben Dario is. A flamand Carel van de Voestijne magába zárkózott, szelíden merengő, álmodozó költő. Könnyed dalformái nehéz mélabút takarnak. Szelíd, misztikus, Rilkére emlékeztető szláv változatot vesz a szimbolizmus az orosz Andrej Balmontnál és Zinajda Hippiusnál.

Nálunk a századforduló nagy nyitó lírai egyénisége Ady Endre. Az ő fellépéséig Arany- és Petőfi-epigonok szélcsendje vesztegel irodalmunkban. Néhány magános, de nem elég bővérű egyéniség jelentkezik. Ady, akinek indulása nagy harci zajjal kezdődik, egyike a század legnagyobb lírikusainak. A szimbolizmusból indul el. Törzsökösen magyar és eredeti szellem, de eszméket és formákat tanul nyugaton és hatalmas individualizmusa áttör minden iskola és irány korlátján. Szimbolizmusa egy kelevézes magyar kalandos portyázása, aki véresen ragadja magához nyugat kultúrkincseit és a párizsi Bakony csipkés csodáiba zordon kútfejek sámán babonáságait öltözteti. A mohó életvágy énekese lesz, szívéen a halál örökös árnyékával. Pogány daccal pöröl tőkével, hagyománnyal, magyar sallangossággal. Szilaj türelmetlenséggel, szinte káromi és átkozódó szeretettel ragadná nemzetét a fékevesztett haladás útján. Vér és arany tragikus éke bíborlik verseiben. Illés szekerén száll tüzes csodák elébe. De később a Minden titkok verseiben az ő lelke is fájdalmas viaskodással tárul meg Isten felé, hogy aztán néhány utolsó bágyadt és már zavaros világú lobbanással behulljon az örök csendbe. Egész iskola támadt körülötte. Nyelvének furcsa fordulatai beleszivárognak a magyar szóhasználatba, még a prózát sem hagyják érintetlenül. őt tüzik lobogójukra a „Holnaposok“. A Nyugat az ő jegyében vívja a csatát az irodalmi megújulásért. Árnyékában sok talmi érték cseperedik föl. De a líra igazi magyar kiválóságai egyéni utakon járnak.

Kosztolányi Dezső a rendkívül finom érzelmesség, a gyermekemlékek, a minden benyomásra mágikus borzongással megrezdülő lélek költője, aki

verseit a hibátlan mesterek nemesveretű művészetével írja. Akármilyen artisztikus is formáiban, végtelen érzékenysége sokszor meleggé teszi. A remekmű hűvösségével hatnak Babits Mihály tökéletes formaszépségű versei. Virtuóza a vers minden nyelvi díszének és sokszor a formának ezek a szédítő trapézmutatványai ragadják képzeletét sejtelmes tájakra, amelyeken Poe kísérteties világa mosódik egybe az eleuzisi misztériumok és Hekate árnyainak sejtelmes homályával. Újabb költészete azonban már bensőbb és átfogó humánus őszinteségének jegyében áll. A szimbolizmus szárnyain száll Sík Sándor lelke is az égi titok, az isteni fenség zsámolya felé, hogy aztán egy tisztult expresszionizmus himnuszában zengjen föl hitének és szeretetének lángja. Hasonló átalakulást mutat a nemzeti érzés síkjain Lendvai István, Juhász Gyula, a magyar poète maudit, borongó lelke halk pasztellekké szövi sohasem lázadó panaszait. Tóth Árpád, Kosztolányi és Babits közt áll. Végtelen gonddal végigformált képei sokszor parnassien domborművek elefántcsont fényével hatnak. Szimbolista az a két tehetséges költő is, akivel a fiatal erdélyi irodalom ajándékozott meg. Aprily Lajos és Reményik Sándor. Aprily inkább kontemplatív és artisztikus pasztellek gondos művésze, szigorúan zárt formákban. Reményiknél nagy magyar fájdalom lángol föl forrón sziporkázó versekben.

KIBONTAKOZÁS, PAUL CLAUDEL ÉS HATÁSA.

A líra nagy átalakulása, forradalmi megújhódása 1910 körül indul meg teljes erővel, s a háború alatt az indulatok és véres kalandok viharától korbácsolva forrong, hogy a háborút követő világzengés folyamán maga is teljes fejetlenség zűrzavarának különböző zsákutcáiba tévedjen. A szimbolizmus maga a képek rendkívüliségének hajszolásával és sűrítésével bizonyos homályra és logikai ziláltságra vezetett. Másrészt finomkodó esztéticizmusának elposványosodó állóvizeiről a tetterős férfiaság meglepő kalandjaira, ismeretlen tájakra vágyik a harcosabb kor. Szabadságot, robozó mozgalmasságot, csattogva alkotó és romboló erőket keres Marinetti, az elfranciásodott olasz és Apollinaire, az olaszos francia. Az egyik maga szab irányt futurismójával az új festészetnek, a másik rajzos verseiben, a Calligrammesben, az új festői irányoktól vett ihletet. Aztán megindul Európa-szerte az átfómalódás láza. Jules Romains és körének még mérsékelt unanimitas az esztétikai individualizmustól először hajlik az emberi közérzések kollektívizmusa felé. Majd egyre szélsőségesebb elméletek hitvallása alapít

új iskolákat. Fantazizmus, naturizmus, intimizmus, expresszionizmus, aktívizmus, kubizmus, dadaizmus egymást váltják és egymást igyekeznek túlszárnyalni sokszor megdöbbentő rendkívüliségükkel. Ez a kor festészetben és lírában egykép az izmusoké, amelyek lényegükben mind ugyanannak az esztétikai elvnek és lelki vágnak különböző fokig és mértékig elmerészkedő megnyilvánulásai. Zászlóik és jelszavaik alatt nyüzsögnek az excentrikus és kalandos hajlandóságú költők, akik kiélik magukat valami nyárs-polgárriasztó modorosságban, vagy egyszerűen versre fordítják a kiagyalt költői elméleteket, s a fűzfalombok lehulló avarjaival termékenyítik a talajt, amelyből az igazán nagy egyéniségek a káosz fölé nőnek.

Az első, aki az általános káoszból kiemelkedik, Paul Claudel, a kor legnagyobb költője. Abba a hatalmas ívbe tartozik, amelyen Dante, Goethe. Hugó neve ragyog. Költészetében biblikus hellén, keresztény, barokk és romantikus elemek keverednek. Valósággal orgiasztikus örömmel merült el a föld gazdagságának megszámlálhatatlan formáiba. Megtérésével nem szűkítette érdeklődésének hatalmas körét, hanem a végtelenig kitágította. A látható és nem látható világ káprázatos pompájához hozzávetve a metafizika kifürkészhetetlen titkainak tündöklését, s most az egész világegyetem roppant dualizmusát fejezi ki végtelen hömpölygésű verseiben, örökérvényű képek ünnepélyes expresszionizmusával, de mindig az Egyház dogmáinak szigorú ellenőrzése mellett. Költészetében szervesen és hatalmasan lüktet föl az egész lét, mint óriási megállíthatatlan szív. Maga a claudeli vers szabálytalan széles hömpölygésével, sejtelmesen ölelkező rímeivel maga is nagyszerű lelemény, amely már formájával termékenyítőn hatott sok költőre, mint Montherlantra, Saint John Persere, Valery Larbaudra, s a katolikus érzésű költőnőre, Henrietté Charassonra. Papini „Pane e vino“ kötete, szellemben szintén sok rokonságot mutat a katolikus Claudellel.

A német expresszionizmus nagy költője Theodor Däubler. Költészetében az egész világtörténelem nagy szintézise vonul föl kozmikus összefüggések titokzatos távlatába állítva. Egészen a kozmikus régiók furcsa földfeletti síkján lebeg Alfréd Mombert költészete, Claudeléhoz hasonló, a világegyetem gazdag harmóniáit kifejezni vágyó törekvés érzett a háborúban fiatalon elhalt német Georg Trakl költészetében, s ugyancsak a misztikus fölemelkedés felé tört a propaganda és osztálygyűlölet salakjától megtisztult proletáreszmék munkás költője, Hermán Lersch. Nálunk a legfiatalabb nemzedék tehetséges tagja, Horváth Béla köszönhet sokat a claudeli ihletnek.

Az expresszionizusból indult el, viszont valami egészen irányok és stílusok felett álló nagy emberi egyetemességig emelkedett Franz Werfel egyike a mai líra legegységibb s legmélyebben érző költőinek. Ottokár Brezina, a csehek nagy lírikusa a szimbolizmus artistikus elefántcsonttorony-költészetétől jutott el az egész világot átfogó, harmónikus expresszionizmusig. Leopold Staffnál, a lengyelek nagy lírikusánál szigorú klasszikus formák közt ragad magával a megvilágosodott értelem misztikumba szárnyaló emelkedettsége. Az olaszoknál Guido Manacorda, s a spanyol lírában Manuel Altolaguirre és Gerardo Diego keresik az expresszionizmus formái közt egy új misztikus felszárnyalás útjait. Van valami expresszív-képzlet és szemléletgazdagság a Felvidék nagylendületű költőjében, Mécs Lászlóban. De szélesen hömpölygő versei, amelyek a szeretet, irgalom és megértés kapcsaival kötik össze a földi dolgokat és a magasabb szférákat, s mint Isten káprázatos nagy kertjében, járnak a földön, mindig megtartják a ritmus zenéjét és a rímek csengő játékát is.

A KUBIZMUSTÓL A SZÜRREALIZMUSIG.

A kubizmus és dadaizmus formákat és pontosan megérthető tartalmat tagadó költészetéhez az átmenetet egy furcsa burleszkesség adja, amelyben ironizáló játékosság, csapongó képzeletbőség és sokszor az akasztófa-humorig menő öngúny keverednek. A francia lírában Paul Jean Toulet (Contrerimes), Jean Cocteau, Max Jacob, a németeknél Christian Morgenstern, s a legmaibb lírában Erich Kästner, nálunk József Attila állíthatók ebbe a vonalba.

Tristan Tzara és Francis Picabia kiáltványai indítják el a líra nagy forradalmát, amely végighömpölyög a világon. Franciaországban Louis Aragon, Josep Delteil, Blaise Cendrars, Pierre Reverdy, André Salmon, Philippe Soupault voltak ennek az iránynak legtehetségesebb harcosai, a német lírában Johannes Becher, Ludwig Meidner, Kurt Heinicke és Ludwig von Wolfenstein. Nálunk Kassák Lajos csatlakozott a német aktivizmusához. Egészségesebb és ízlésesebb franciás mederbe próbálta terelni a mozgalmat Raith Tivadar Magyar írás című folyóirata, amely a fiatal magyar lírának legjobb antológiája. Másutt mindenütt a háború volt a nevelőanyja ezeknek az izmusoknak. Nálunk a háború inkább a tradícionális formákhoz nyúlt vissza, s egyetlen, valamennyire maradandó költői értéket revelált, az Ady-epigon Gyóni Gézát.

Az izmusok lehiggadási folyamatából született meg a szürrealizmus, amelynek néhány egészen finom, modern költőegyeniséget köszönhetünk. Az irány elméleti előharcosa André Breton, de legkiválóbb költői León Paul Fargue, Jules Supervielle és Paul Eluard. Farguet a tárgyak legcsekélyebb érintése is megindítja és ihleti, életének messze emlékeit kavarja föl benne, mint el nem múló illatokat, kimeríthetetlen gazdagságú párhuzamokká. Érzékenységének határtalanságával szinte a kozmikus csodák szférájába emeli a földi tárgyakat Jules Supervielle. Eluard azt a pillanatot igyekszik megragadni ihletében a legmélyebb markolással, ahol a test és a szellem, a valóság és az eszménység szembenállása megszűnik. Rokon vele az olasz Ungaretti egészen tisztavonalú költészete is. Messze megelőzte a szürrealizmust, de sokszor azt a hatást teszi az ír William Butler Yeats misztikus költészete. A szerelem misztikusa D. H. Lawrence himnikus verseiben is, kutatja a vágy és a gyönyör homályos belső világának rejtett ösvényeit. Az amerikai T. S. Eliot egyike a leggazdagabb képzeletű szürrealista költőknek, de nála a hit természetfölöttisége is párosul a valóságfölöttiséggel. A nagy spanyol nemzeti hagyományok gyökerein nőtt Federico Garcia Lorca a legtisztább magasságokba emelkedett a szürrealizmus vonalán. Nálunk is a szürrealizmus felé haladt az expresszionizmus irányából Rozványi Vilmos és Szabó Lőrinc költészete. Míg Erdélyi József és Illyés Gyula ősi népi gyökereikkel próbáltak sajátos talajt fölészívni a modern költészet sokkal szélesebb és gazdagabb távlatú értelmességébe. Bárd Miklós Arany hagyományaiiba ágyazott megjelenése volt egy egészen mai, finom részletekbe elmerülő, gyöngéd érzelmességnek.

Kubistákkal és szürrealistákkal éppen ellenkező irányban halad Paul Valéry, aki Mallarmé hagyományainak egyetlen folytatója a továbbfejlődő szimbolista költészetben. Valéry a legszigorúbb boileau-i törvények szerint szerkeszti szabályos, s amellet csipkekönnyed verseit. A legbensőbb lelki rezdülések és eszmei tisztaság költője. Intellektuális költő, de a legtestetlenebb elvontságokig finomult költeményeiben nehezen kibogozható az értelem. Verséből igyekszik mindent kihagyni, ami tárgyi sallang, testi teher, s nem tartozik legszorosabban magának a költészetnek lényegéhez. Ezért hívják az ő irányát tiszta költészetnek, poésie purenek, amelynek esztétikáját Bremond abbé fejti ki, érdekes párhuzamot vonva költészet és imádás között. (Prièrre et Poésie.)

A legújabb költészet egyébként erősen Valéry nyomán indul, ha nem is ragaszkodik olyan szigorúan a költészet egészen elvont testetlenségéhez,

mint aminőre Valéry két kötete a Jeune Parque és a Charmes példát ad, de általános a visszatérés a kötött formákhoz és a rímekhez. Egyetemes tünet ez az egész ifjú líra körében, amelynek nálunk is és az elszakított területek irodalmában is néhány igen tehetséges ígérete van, hogy csak Jékely Zoltánt, Radnóti Miklóst, Dsida Jenőt, Szemlér Ferencet, Weöres Sándort, Jankovics Ferencet és Zelk Zoltánt említsük, mint különben a Vajthó—Makkai László-féle antológia is eléggé bizonyítja.

A DRÁMA VISSZATÉR A KÖLTÉSZETHEZ.

Dráma és irodalom az újabb időkig szorosan együtt haladtak. Aischylos-tól Madáchig a drámaíró egyben költő is volt. Mutatta a szoros összetartozást az is, hogy a drámai forma kezdetben szintén verses. Dráma és irodalom viszonyáról beszélni a legtermészetesebb dolog volt, míg ma a kötőt sokan, kiváló színházi emberek is, szerves ellentmondásnak tartják. Ha valaki azt a megjegyzést találja elejteni egy darabról, hogy irodalom, körülbelül azt az ítéletet is kimondta rá, hogy rossz színdarab. Sokan az irodalmiságot a színpad legnagyobb ellenségének tartják s a drámaírásnak külön az egyetemes irodalmi fogalmaktól független törvényeit szeretnék felállítani.

Csakugyan úgy is volt, hogy a múlt század derekán dráma és irodalom elváltak egymástól. Az a kor volt ez, amelyben egész sereg szerző dolgozott a színpadra, sikeres művek egész sora keletkezett, amelyeket azonban a legenyhébb ítélettel sem lehetett volna az irodalomba besorozni.

A színház ugyanis közben profán kezekben átalakult szórakoztató üzletté s a drámai irodalom helyét ügyes, a színpad törvényei s a közönség ízlése szerint dolgozó darab-ipar foglalta el. Csak kevés volt az olyan színház, amely deszkáin az igazi irodalomnak és költészetnek adott helyet. Még az állami és magasabbrendű hivatást betöltő színházak is kénytelenek voltak időközönként engedményeket tenni a közönségnek s a színpad lassankint teljesen elfordult az irodalomtól s az irodalmi értékű művet egyszerűen könyvdrámának bélyegezte.

A színháznak erről a korszakáról, valamint a színpad és színjátszó-művészet forradalmáról és átalakulásáról más helyen számol be ez a munka. Itt csak röviden azt érintjük, ami a legújabb drámai irodalomban szorosan az irodalom és a költészet ügyére tartozik. Mert legújában a drámaírás is megint visszakanyarodik a költészethez. Az irányváltozás úttörő érdeme itt is a szimbolizmusé. De a szimbolizmus is már jó tíz éve virágzik a lírában.

és a drámát még teljesen érintetlenül hagyja. A századforduló idején még a naturalista és a problémadráma az általánosan uralkodó. Kiemelkedő nagyságai a német Gerhard Hauptmann és a svéd August Strindberg. Párizsban Antoine csinál a Théâtre Libre-rel élénk mozgalmat a naturalista dráma jegyében, a Dumas és Augier hagyomány ellen, amely az Európa-szerte uralkodó cspős vígjátékdivatban folytatódik, míg Lugné Poe az Oeuvre-ben Ibsent népszerűsíti. Németországban Ottó Brahm Ibsen nagy profétája.

A századforduló azonban ezen az eddig érintetlen területen is utat tör a szimbolizmus friss szeleinek. Magukat a naturalizmus nagy profétáit ejti meg az új irány költőisége. Hauptmann, a Takácsok szerzője egymás után írja szimbolikus és allegorikus költőiségtől átítatott drámáit, Karl Kaisers Geiselt, a Griseldát, majd a Pippa Tanzt ködös szimbolizmusával szinte a szürrealizmusig ér el. Strindberg Húsvétja, a Damaszkusz felé eszményi sejtelmes szférákba emelkednek fel, s a lélek legtitkosabb rezdüléseit szólatatják meg. A Schwanenweiss pedig igazi mesejáték. Wedekind groteszk Marionett-játékai a szexuális vágyak vad táncát járatják beteg érzékiségű emberbábjaikkal. (Erdgeist, Büchse der Pandora, Schloss Wetterstein). Régi francia hagyományok mellett már új, gazdagon áradó romantikus szellem nyilatkozik meg Rostand darabjaiban, a Cyranóban, az Aiglonban és a Princesse Lointaine-ben. És a tézisek drámáját Ibsen hűséges tanítványainál, François de Curelnél felváltja az eszmei dráma, amelynek vonala a legmodernebb fejlődésig is eljut. Curel sikertelenségének talán az volt az oka, hogy nemes, nagyszerű dialektikával védett eszméit nem tudta kellőképpen beágyazni az életbe. Drámái mintha valami pszichológiai laboratóriumban készültek volna, bár alakjai közt néhány pompásan formázott, eredeti egyéniség akad. Legtöbb drámájának, a Fossilesnek, a Terre inhumainenek, vagy a Nouvelle Idolénak hatalmas lendülete van, s színpadi megépítése is mesterre vall. D'Annunzio színpompás dekoratívág romantikus költőiségével ékesíti fel az olasz verismót, a hellén mitológiából és az olasz középkorból s a Rinascimentóból vett drámáiban (Cittá Morta és Phedra, il Nave, Francesca da Rimini). Már teljesen a szimbolizmus jegye hatja át Maurice Maeterlinck álmódramáit, a Pelleas és Melisinde-t, az Aglavaine és Selisset, a Tintagiles halálát, s legnagyobb sikerét, az Oiseau Bleu. Az új romantika jegyében fogantak Hofmannsthal Calderon barokkjával átítatott verses drámái és misztikus játéka, a Tor und der Tod, s a Jedermann. Ebbe a vonalba tartozik Oscar Wilde biblikus

varázsú Saloméja, sötét erotikus indulatoknak fülledt drámája, Herczeg Ferenc pedig a Bizánc halálromantikájának költői szépségével szárnyalta túl Maeterlinck Monna Vannáját.

A háború után kis színházakban lassan érik már az új dráma gyümölcse. Olyan hatalmasszavú és mélyzengésű drámaíró támad, mint Paul Claudel, akinél a dráma újra a szertartásos egyházi ünnepély fenségével lép fel. *Annonce faite á Marié* és *Otage* című darabjai az áldozat tragikus szépségének misztériumai. Hatalmas művének betetőzése a *Soulier du Satin*, nagy tetralógiája, amelyben, akár a *Faust* második részében, vagy *Flaubert Szent Antaljában*, egész világgép teljesedik ki, még pedig a XVI. század barokk katolicizmusa.

A háború utáni nyugtalanság a színházra is áterjedt, de az expresszionizusból kinő az úgynevezett extatikus színház, amely a drámai hőst szinte természetfölötti elragadtatás magasságaiba emeli a sűrített cselekmény szilaj dinamikájával. Georg Kaiser ennek a színháznak legtehetségesebb és legötletesebb művelője. Érdekes kísérletekkel állnak a fejlődés vonalában Walter Hasenclever, Fritz von Unruh, Hans Johst. Teljes költői kivirágzáshoz jut az extatikus expresszionista dráma Franz Werfel műveiben. *xX Spiegehensch* a modern kor legszebb drámai költeménye. De Werfel jelentős színpadi sikereket is tud teremteni. Tollernél erős szociális tartalommal és forradalmi lázzal telik meg az expresszionista dráma, míg Theodor Tagger, Bruckner álnéven néhány ízléstelen, de erős feszültségű iránydráma szerzője, a regényes életrajznak talál igen hatásos színpadi formát *Angliai Erzsébetében*. A franciák sokkal mértékletesebben alkalmazzák az új irányokat színpadi műveikben. Az expresszionizmus náluk kissé retorikusán jelentkezik Paul Reynal *Tombeau sous l'Arc de Triomphe-jában*. Jules Romain *Donogoo Tonkája* és Diktátora inkább egész felfogásukban és szellemi habitusukban újszerűek és expresszionisták, mint formáikban. Még legmesszebb merészkedik Jean Cocteau, aki néhány burleszkjével és antik tárgyakkal szürrealista érzelmességű feldolgozásával (*La Machine Infernale*) igazi forradalmi jelenség a francia színpadon, Jean Giraudoux ironikus travesztiái és Denis Amiéi finom lélekrajzai mellett.

A legújabb drámai fejlődés ismét az eszmék színházához tért vissza. Különösen két nagysága van ennek az iránynak, akik az utóbbi évtizedekben szinte uralkodtak a világ színpadjain. Az egyik az angol Bernard Shaw. Ironikus nihilista, aki rombolója az eszméknek és kifordítja megdönthetetlennek hitt konvenciók fonák bélést sziporkázó paradoxonok szelle-

mes tűzijátéka közt. Leghatalmasabb alkotása a Mán and Superman, amely az emberi kultúrák ürességét pellengérez ki és színpadra került részében a mai soförtípus világszemléletének egész kicsinyességét tárja fel. A Vissza Matuzsálemhez modern szemmel látott és burleszkre fordított misztérium. A Saint Joan, Jeanne D'Arc emberi egyszerűségének, s a csoda természetességének racionalista története.

A másik, az olasz Luigi Pirandello, a valóság és a látszat egymásba fonódó relativitásának mesteri bonyolítója. A régi Commedia deli Arte formájában írja drámáit, amelyben marionettek, színpadi bábok válnak vérző emberekké, nevetséges marionettszerepek, látszatsorsok nőnek egyszerre véres és végzetes valósággá. Darabjaiban mindig ez a bizonytalan kettőség táncol ide-oda egyre izzóbbá sűrűsödő feszültséggel, míg végre meg-rázó drámai csattanóban cseng ki. Híres darabja, a Sei Personaggi in cerca d'autore (Hat szerep szerzőt keres) bejárta az egész világot. Népszerű darabjai még a Henrico quarto és a Questa sera si recita a soggetto. Megkapta darabjaiért az irodalmi Nobel-díjat is. Érdekes eszméket visz színpadra az amerikai Elmer Rice és a színes, gazdag cselekményű D. H. Lenormand (Les Ratés, — Le Simoun). De talán legnagyobb élő drámaíró az amerikai O'Neill. Megkapó költőiséggel tudja színpadra vinni a lélek legmélyén rejtőző homályos indulatokat és ösztönöket. Emperor Jones című drámájában az őserdő visszahívó varázsát szólaltatja meg, a kultúrnéger körül. A Strange Interludeban titkos szexuális vágyak, s az anyaság homályos érzésének tragikus konfliktusát érzékelteti színpadon a belső monológ segítségével, amelyet a drámába először ő vezet be. A Szőrös majom egy hajófüttő emberbarom megrendítő szerelme egy fehér, illatos túlfinomult szépségbe. Leghatalmasabb alkotása, az Elektrának illik a gyász, amelyben a régi Agamemnon és Elektra tragédiát játszatja el egy amerikai családban, modern szexuál-patológiai és átöröklési törvényszerűségekkel világitva át a görög tragédia végzetszerűségét.

ÚJ MŰFAJ, A PLATONISTA ESSZÉ.

A XX. század új műfaja, amely nem osztható be sem a regény, sem a líra gyűjtőfogalma alá, az úgynevezett platonista kritika. Annak a különös fajta költőnek a műve ez, akinek egy idegen mű kell ahhoz, hogy valamely művészi tárgy, hogy a bennelévő költőhajlamok felszabaduljanak. Itt csak a világjelentőségű új platonikusokat említhetem, Rudolf

Kassnert, akinek esszéi Söören Kierkegaardról, Baudelaieréről, vagy az angol praerafaelitákról legelmélyedőbb lelkek gyönyörűségei közé tartoznak, az angol Walter Páttert, aki imaginarius életrajzaival magasabbrendű költői előfutárja a vie romancéeknek, továbbá Rudolf Borchardot és Stefan Zweiget, aki Dosztojevskijről, Balzacról és Hödelrinről írt gyönyörű tanulmányokat. Egészen kivételes és kultivált szellem a szintén német Ernst Róbert Curtius és a spanyol Ortega y Gasset. Csodálatos finomságakkal építi fel a lélek metafizikáját kutató tanulmányait Charles du Bős *Aporiximations* című kötetében. A legdekoratívabb képzeletű, gazdag stíломantikus, André Saurés a Shakespeareről, Pascalról, Ibsenről, Dosztojevskijről írt felejthetetlen tanulmányokat. *Voyage du Condottiere* című háromkötetes olasz esszéje olyan gazdag, mint a legkáprázatosabb bizánci mozaik. Megkapó szépségei vannak Chesterton Assisi Szent Ferencének is. Mély lelki élmények a George köréhez tartozó Friedrich Gundolf, Goethe, Shakespearé, George és Kleist-tanulmányai. A mi irodalmunkban Németh László és Hamvas Béla a platonikus esszé legkiválóbb művelői. Ami egyébként az esszét és az ebben is érvényesülő szellemtörténeti irányt illeti, az már új hatalmas fejezete az új kor kultúrájának, amely az irodalomból inkább a tudományosság területére ível át.